

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA`LIMI
VAZIRLIGI**

**A. QODIRIY NOMLI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

“TASVIRIY SAN`AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI”

"Tasdiqlayman"

O'quv ishlari prorektori

_____dots. B.Mamajonov

_____ "_____200_ yil

SAN`AT TARIXI

FANIDAN MA`RUZALAR MATNI

**Bakalavriat yo'nalishi-5140700" Tasviriyy san'at va
muxandislik grafikas"**

JIZZAX-2006

Tuzuvchi: **o`qituvchi ESANOV R.R.**

Taqrizchilar: Jizzax viloyat o`qituvchilarni qayta
                         tayyorlash va malaka oshirish
                         instituti “ Amaliy san`at ”kafedrası
                         mudiri: dots.O`rol Maxmudov

Fizika matematika fakul'teti “Tasviriy
san`at va ishlab chiqarish asoslari”
kafedrası mudiri: dots. R.Umarov

Mazkur ma'ruzalar matni A. Qodiriy nomli Jizzax Davlat
pedagogika institutining 2007 yil 2 mart dagi ilmiy kengashda
№_6_bayonnoma bilan tasdiqlandi.

1-MA'RUZA   2 SOAT.

MAVZU: San'at tarixiga muqaddima. Tasviriy san'atning tur va janrlari. San'atning tarbiyaviy ahamiyati. Tasvir va ifoda vositalari.

REJA:

1. San'atning kelib chiqishi, mazmuni va mohiyati,
2. Tasviriy san'atning tur va janrlari

Adabiyotlar:

1. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tema 1, Toshkent, O'qituvchi, 1986 y. (5-19)
2. Abdiev V. I. «Qadimgi Sharq tarixi», Toshkent, 1965 y (4-13)
3. Pugachenkova G.A., Rempel L. I. «Istoriya iskusstv O'zbekistana», Toshkent 1984 y. (7-14)

MAVZUNING MATNI:

San'at juda qadim zamonlarda, mehnat jarayonining taraqqiyot i natijasida paydo bo'ldi, Mehnat jarayonida inson tafakkuri kamol topdi, go'zallik xissi ortdi, voqelikdagi go'zallik qulaylik va foydalilik tushunchalari kengaydi. Sinfy jamiyat vujudga kelishi bilan esa ijtimoiy taraqqiyotda katta o'zgarishlar sodir bo'ldi aqliy mehnat jismoniy mehnatdan ajralib chiqa boshladi, Bu esa fan va san'at rivojida muhim ahamiyat kasb etdi. Professional san'at va san'atkorlar shu davrda paydo bo'ldi. San'at esa o'zining o'ziga xos xususiyatini, sinfiyligini namoyon etib, hukmron sinfning ideologiyasini targ'ib etuvchi kuchli g'oyaviy qurolga aylandi. Lekin shunga qaramay, omma orasidan yetishib chiqqan iste'dodli ijodkorlar mehnatkash xalq ommasining orzu-istaklarini, ularning go'zallik va xudbinlik oliyjanoblik va insonparvarlik haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi asarlar yaratdilar. Xalqning turmushi, hulq va odatlari, yutuq va mag'lubiyatlari ularning asarlarida o'z ifodasini topdi. Xar bir davrda mavjud bo'lgan ana shunday san'at hayot go'zalliklarini tasvirlab, odamlarda yuksak xislat va fazilatlarni kamol toptirdi, ularni tengliq ozodliq birodarliq yorqin kelajakka intilishga da'vat etdi.

Haqiqatdan ham insoniyat yaratib qoldirgan madaniy qadriyatlar oddiy boyliklar bo'lib qolmay, balki o'zida inson aql-zakovati, hayot to'g'risidagi fikr-uylarini aks ettiruvchi ko'zgu hamdir, Jaxon san'ati tarixini urgatish, uning taraqqiyot qonunlarini tushunish, nodir yodgorliklar bilan tanishish, o'tmish odamlarning xis-to'yg'u, hayotiy tajribalarini o'rganish g'oyaviy-estetik qarashlarning shakllanishini bilish demaqir. Bu so'zsiz, kishilarda hayotiy tajribalarning boyishiga, hayotga yanada keng va atroflicha yondoshishga yordam byeradi. Tasviriy san'at turlariga rangtasvir, arxitektura, grafika, haykaltaroshlik kiradi.

Rangtasvir tasviriy san'atning eng muhim turlaridan bo'lib, maxsus polotnolarga, devorlarga ishlanadi, Tasvir san'at asarlarida ifodalangan maqsad va mazmunni och byerishda rang muhim o'rin egallaydi.

Rangtasvir asarlari xarakteriga ko'ra monumental, dekorativ, Mo'jaz, dastgoh turlarga bo'linadi.

Monumental rangtasvir me'morchilik bilan bog'liq bo'lib, ular uylarning devorlarini, shiftlarini bezashda qo'llaniladi. Katta hajmda o'zoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi uchun bular yaxlitlashtirilgan holdo ishlanadi, ranglar ham shartli ravishda. olinadi.

Mo'jaz san'at asarlari turli mamlakatlarda shu jumladan. O'zbekiston hududida juda ham qadim zamondan taraqqiy etib, qadimiy qo'lyozmalarga ishlangan. Chunonchi, Alishyer Navoiyning "Hamsa" asarlariga ishlangan rasmlar bunga misol bo'la oladi.

Dastgoh rangtasvir asarlari keng tarqilgan bo`lib, maxsus matolar, karton, yogoch, romkaga tortilgan mato-xolst va shu qabilarga ishlanadi, Dastgohli rangtasvir moybo`yoq, guash, suvbo`yoq, tempyera buyoqlarida maxsus dastgoh (molbyert)larga o`rnatilib ishlanadi. Grafika - lotincha "grafo" so`zidan olingan bo`lib, "yozaman", "chizaman" degan ma'noni anglatadi. Tasviriy san'atning bu turiga oddiy va rangli qalamda kumir, pastel, sangina, suvbuyoq, guash va tushda ishlangan

Bezaklar turli плакатлар, hajviy rasmlar va hokozalar kiradi.

Haykaltaroshlik - tasviriy san'at turlaridan biri. U lotincha "skulpo" so`zidan olinib, qattiq matyeriallarga "qirqish, kesish, o`yish, taroshlash" orkali ishlov byerish ma'nosini anglatadi. Tasviriy san'atning turlari.

Portret - rangtasvir janrlari ichida eng qadimiylaridan bo`lib, kishilarning tashqi va ichki kechinmalarini tasvir orqali ochib byeradi. Portret janrida ishlangan tasviriy san'at asarlari bizga musavvir yashagan davrni, madaniyatini hamda tasvirdagi kishining ruhiyatini asarda talqin etadi.

Avtoportret - portret janrining kurinishlaridan biri bo`lib, musavvir o`zining tashqi qiyofasini o`zi tasvirlaydi.

Manzara - janrdagi asarlarda borliq, tabiatdagi kurinishlar haqqoniy aks ettiriladi. Manzarada faqatgina narsa va voqealar emas, balki musavvirning ichki kechinmalari ham ifodalanadi. Ayrim musavvirlar vodiylarni, tog`u-toshlarni tasvirlashga ishqiboz bo`lsalar, boshqalari dengiz manzarasini tasvirlashda mohirdirlar. Manzara janrida musavvirlardan U.Tansiqboevning "O`zbekistonda mart", "Jonajon ulka", "Mening qo`shigim", N.Kashinaning "Tog`da bahor", Z.Inogomovaning "Arpa urimi", "Choyga", R.Tem'urovning "Bibixonimda bahorm", "Ulugbek madrasasi" asarlari mualliflarga shuxrat keltirdi.

Natyurmort - frantsuzcha so`z bo`lib, "jonsiz tabiat" degan ma'noni anglatadi. Bu janrda musavvir asosan insonni o`rab turgan atrof muhitdagi narsalar, turmushda kullaniladigan buyumlar, oziq-ovkat mahsulotlari, gullar, meva va boshqalarni tasvirlaydi. U o`z asarida tevarak-atrofdagi narsalarni tasvirlash orkali uning xarakterli xususiyatlarini, voqea qaysi davrda ruy byerayotganligini ham ko`rsata oladi. Tinkle ijodkor musavvirlardan R.Axmedov, L.Salimjonova, R. Abdurahmonov va boshqalar natyurmort janrida barakali ijod qilmoqdalar.

Tarixiy janrda ishlangan suratlar orqali biz o`zok o`tmishda bo`lib utgan voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, xalqlarning turmush madaniyati bilan tanishamiz. Tarixiy janrning kurinishlaridan biri jang (botal) manzaralaridir.

Botal janr - "botal" frantsuzcha so`z bo`lib, "jang", "urush" ma'nosini bildiradi. U jang manzaralarini o`zida aks ettiradi. Bu janrda jang va harbiy yurishlar manzarasini asosiy o`rinni egallaydi. Botalist - rassomlarning asarlarida jangchi obrazi, uning qahramonligi, mardligi, jasorati hamda o`z ona Vataniga bo`lgan cheksiz muhabbati ifodalanadi. Leonardo da Vinchi, M.B.Grekov, G.QSovitskiy, A.A.Deyneka, V.V.Volkov va boshqalar ana shunday musavvirlardandir. Taniqli ijodkor M.Nabievning "Spitamen ko`zroloni", musavvir R. Rizamuhammedovning "Mukanna ko`zgololi", musavvir T. Sodiqovning "Tumarisning qasosi" nomli asarlari bunga yorqin misol bo`la oladi.

Animalistik - janr o`zgacha tasviriy san'at turidir. U lotincha "anima", "hayvonot olami" degan ma'noni bildiradi. Animalistik rassom hayvonot,-dunyosiga "zur qiziqish, sevgi va mahorat bilan yondoshadi.

Xayvonot dunyosi iptidoiy odamlar hayotida katta ahamiyatga ega bo`lgan. O`sha davrda ular g`orlarining devorlariga kiyiq qutos, mamontlarning suratlarini chizganlar.

Qadimga Yaponiya va Xitoyda hayvonlarning tasvirlari dekorativ naqshlar to'zishda hamda monumental kompozitsiyalar yaratishda asosiy hisoblangan XVI asrga kelib hayvonot olami anatomiyasini buyuk .musavvirlar Leonardo da Vinchi va A.Dyuryerlar ishladilar.

Keksa haykaltarosh va grafik musavvir V.;A.Vatagin o'zining asarlarida turt oyokli do'stlarini haqqoniy va ishonchli tasvirlaydi.

Mashg'ulot rahbari o'quvchilarga nazariy bilim byerish jarayonida mazmuniy to'liq ochib byerishi uchun jonli nutq, orkali so'zlash bilan birga musavvirlar asarlaridan surat-lavhalar, Adabiyotlar, kino va diafilmlar va slaydalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiqir.

Maishiy janr: tasviriy san'atda bu janrdagi asarlar kishilarning kundalik hayotini, turli vokealarni o'zida mujassamlashtiradi. Aksariyat rangtasvirda aks etuvchi maishiy janr ilk bor XVII asrda yashab ijod etgan Golland rassomlari - Pityer de Xoh Ostade, Sten, Tyerborh Vyermeyer qabilar ijodida namoyon bo'ladi. Realist rassomlardan P.Fedotov, V.Pyerov, V.Maksimov* V.Makovskiy, QSavitskiy, I.Repin qabilar maishiy janrning taraqqiyotiga katta hissa

qo'shdilar. O'zbek rassomlaridan R.Axmedov, M.Saidov, Z.Inogomov, R.Choriev, R.Abdurahmonovlar hamda shu janrda barakali ijod etmoqalar.

Tayanch tushunchalar.

Animalist (lotincha «animal» hayvon) - hayvonlarni tasvir lovchi rassom.

Kompozitsiya lotincha "kompositio" to'zish, qurilish) -

-badiiy asardagi obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g'oyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi.

Savollar:

- 1 . San'at tarixi nimani urgatadi?
2. Tasviriy san'at turlari haqida so'zlang,
3. Tasviriy san'at janrlarini gapirib byering.

2-MARUZA 2-SOAT.

MAVZU: Iptidoiy jamoa davri san'ati. Iptidoiy to'zumi taraqqiyoti bosqichlari. O'rta Osiyo, O'zbekiston xududidagi iptidoiy jamoa davriga mansub yodgorliklar.

Kulolchiyaiq tosh-taroshlik va haykaltaroshlik sanati,

REJA:

1. Er. av. 3 ming yillikgacha bo'lgan davrda Tosh asri, er. av. 3-2 ming yillikagi bo'lgan mis va bronza asri, er. av. 1 ming yillika temir asri tug'risida tuliq ma'lumot berish.
2. Shu davrdagi me'morchilik tasviriy va amaliy-dekorativ san'at.
3. O'rta Osiyo, O'zbekistonning iptidoiy davrdagi yodgorliklari bilan keng tanishtirish.

Adabiyotlar:

1. Abdiev V.I. «Qadimgi Sharq tarixi», Toshkent 1965 i. (14-18)
2. «Vseobhaya istoriya isskustv» Tom-1 M. Isskustvo» 1956(7-10)

MAVZUNING MATNI:

Iptidoiy jamoa san'ati.

Iptidoiy jamoa to'zumi insoniyat taraqqiyoti tarixidagi eng birinchi va o'zoq davom etgan bosqichlardan hisoblanadi. Bu bosqichni hamma xalq va elatlar o'z boshidan kechirdilar. Ana

shu o'zoq davom etgan taraqqiyot jarayonida hozirgi zamon odami tipi paydo bo'ldi, odamlar jamoasi yo'zaga keldi, Ishlab chiqarish kuchlarining zaifligi odamlarni kollektiv bo'lib yashash va mehnat qilishga da'vat etdi. Ular kudrat birligiga ekanligini, hayotning ilk bosqichidayok sezdilar. Bu qudrat ularni tabiat sirlarini urganishga boshladi. Madaniyat va san'at ravnakiga zamin yaratdi.

Iptidoiy jamoa to'zumidan bizgacha ashyoviy dalillar –mehnat va ov qurollari, uy-anjomlari va bezak buyumlari, odamlar yashagan manzil qoldiqlari yiyetib kelgan. Shular iptidoiy jamoa kishisining estetik va diniy qarashlarini bilishga, iptidoiy jamoaning madaniyati haqida tasavvur xosil qilishga yordam beradi. Tuprok ostiga kirib ketgan moddiy yodgorliklar, odam va hayvonlar jasadining qoldiqlari, g'or va yertula devorlariga chizilgan surat va bo'rtma tasvirlar iptidoiy jamoa davri tarixini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi, San'at qachon va qanday paydo bo'lgan? San'at qadim-qadimda kishilarning mehnati jarayonida yo'zaga keldi va rivojlandi, Inson madaniyati taraqqiyot olamiga qadam qo'pydi, San'atning yo'zaga kelishi insonning ob'ektiv voqelik to'g'risidagi bilimlarining chuqurlashishiga, o'z avlodi tajribalaridan bahramand bo'lishga olib keldi, Bu uni tabiat kuchlariga qarshi kurashishga da'vat etdi, uning akliy kamoloti, estetik karashlari rivojini jadallashtirdi.

Arxeologiyada iptidoiy jamoa to'zumi tarixi qurol yasash uchun ishlatiladigan materiallarga qarab, uch asosiy bosqichga ajraladi:

1. Tosh asri - eramizdan avvalgi 3 ming yillikkacha bo'lgan davr.
2. Mis va bronza asri - eramizdan avvalgi 3-2 ming yillik
3. Temir asri - eramizdan avvalgi 1 ming yillik

Haykaltaroshliq hayvonlar tasvirini yasash keng o'rinni egallaydi. Odam tasviri, ayniqsa, ayollar haykali paleolit davrida keng uchraydi. Harbiy Evropadan (Avstriya) topilgan "Villendorf Venyerasi" deb nomlangan haykal mashhurdir. Haykal hajm jihatidan katta emas, (balandligi 0,06 m.) lekin kurinishi jihatidan monumental, Haykalda ortiqcha detallar yuq. Ichki kuch-kudratga tula haykalda bosh qismi bir oz belgilangan, yo'z deyarli ishlanmagan, past tomonida tugallik yo'q lekin shunga qaramasdan, haykal o'zining tulaqonligi, ichki kuchga tugaligi bilan yaxshi taassurot qoldiradi.

Mezolit yoki o'rta tosh asrida odamlar katta bo'lmagan to'daga ajralgan holda yashay boshlashlari ularga bir joydan ikkinchi joyga erkin kuchib o'tish, katta yer maydonlaridan foydalanish imkoniyatini berdi. Qurollarning (mehnat va ov qurollari) ixcham, qulay bo'lishiga e'tibor kuchaydi. Uq kamon-yoy, qayiqning ixtiro qilinishi iptidoiy jamoa kishisining hayoti yanada yaxshilanishini ta'minladi. Odamlar yog'och, qamishdan foydalanib, o'zlariga kyerakli buyumlar yasay boshladilar.

Sharqiy Ispaniya, Kavkaz, O'rta Osiyodan topilgan suratlar diqqatga sazovordir. "Kiyiklarni ovlash" (Ispaniya) suratlarida obrazlar shartli (kamon otayotgan ovchilarda bu shartlilik yaqqol seziladi), sxematik o'ta soddalashtirilgan holda tasvirlangan. Lekin bu shartlilik rassom aytmokchi bo'lgan fikrni tushunishga halaqit byermaydi. Ov manzarasidagi holat - kiyiklarning jon talvasada kochishi, ovchilarning epchillik bilan olib borayotgan hujumlari, ov paytidagi shijoat, hayajon iptidoiy jamoa rassomi tomonidan ifodali talqin etilgan. O'rta Osiyo (Surxondaryo, Fargona), Ozarbayjon (Kobiston)dan topilgan suratlarda ham shu holni ko'ramiz. Zaravutsoy (Surxondaryo), Seymalitosh (Fargona) suratlari mashhurdir. Bu suratlarda ovchilarning xayvonlarga xujumi aks ettirilgan, Zaravutsoydagi niqob kiyib, uljasiga yaqinlashayotgan ovchilarni aks ettirgan surat o'tmish hayotining ma'naviy dunyosini bilishga xizmat qiladi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh bilan bezash keng tus oldi. Parallel, spiralsimon va to'lqinsimon chiziqlar, kontsentrik aylanalar shu

davrdagi ko'pgina naqshlarning asosini tashkil etadi. Geometrik naqtar asta-sekin sxematik odam, hayvon va o'simliklar dunyosidan olingan shakllar bilan boyitilib, mazmunan kengayib bordi. Uning elementlari koinot kuchlarining ramziy belgilarini aks ettira bordi. Masalan, rozetka-quyosh ramzi, to'liqsimon chiziq-harakat, suv ramzi va.hq

Bronza asri eramizdan avvalgi 3 ming yillik o'rtalarida bo'lib, odamlar misni qalay, qurgoshin, rux yoki surma bilan eritib, bronza tayyorlashni o'rganib oldilar.

Bronza qurollar, yarog'-aslaha, zebu ziynat yasash uchun asosiy matyerial bo'lib qoldi. Yer yo'zida bronza asri boshlandi. Bronza asrini deyarli hamma xalq va elatlar boshidan kechirdi, Lekin bu asr ba'zi xalqlarda (masalan, Eron, Mesopotamiya, Kavkaz, O'rta Osiyo) bir muncha erta, eramizdan avvalgi 3 minginchi yillar o'rtalarida boshlangan bo'lsa, boshqa , yerlarda (masalan, Kichik Osiyo, Suriya, Falastin, Kipr va Krimda) eramizdan avvalgi . 3 va 2 minginchi yillar chegarasida, Misr, Xitoy, Xindiston, Evropada eramizdan avvalgi 2 minginchi yillarda sodir bo'ldi. Bronzaning ixtiro etilishi inson tafakkurining muhim g'alabasi edi. Bu ixtiro ijtimoiy hayot taraqqiyotini yanada tezlashtirdi, ishlab chikarish kuchlarini rivojlantirdi, mehnat unumdorligini oshirib, qo'shimcha mahsulot tuplanishini ta'minladiki, bu o'z navbatida inson ma'naviy olamining o'zgarishi va boyishiga olib keldi.

O'rta Osiyo yerlarida bronza asri eramizdan avvalgi 3 ming yillik o'rtalariga to'g'ri keladi. Bu yerlarda matyeriallardan buyumlar ishlash keng tarqaldi. Jumladan, Fargonadan topilgan bilak o'zuklarda qo'y va shyer tasviri, ayniqsa, ta'sirli chiqqan. Bronza asrida O'rta Osiyoda kulolchilik yanada rivojlandi. Kulolchilik dastgohlarining yo'zaga kelishi esa, so'zsiz, yaratilgan buyumlarning yanada nafis va go'zal bulishini ta'minladi. Chustdan topilgan qizil fonta kirra bo'yoqlar bilan rasm va naqshlar ishlangan sopol buyumlar diqqatga sazovordir.

Temir asri. Iptidoiy jamoa to'zumining so'nggi bosqichi bo'lgan temir asri, "harbiy demokratiya" insoniyat ma'naviy dunyosining murakkablashishi, ijtimoiy hayotda urush, talon-tarojlikning kuchayishi va jamoada harbiy rahbarlarning roli ortishi bilan harakterlanadi. Ijtimoiy hayotga kirib kelgan temir, tosh va qisman bronza buyumlarni hayotdan siqib chiqardi. O'z xususiyati jihatidan mustahkam bo'lgan bu metall ishlab chiqarish kuchlarining ortishi va mehnat unumdorligini kuchayishiga samarali ta'sir qildi, ayniqsa, dehkanchilik imkoniyatlarini kengaytirdi.

Temir asrida ham amaliy-dekorativ san'at yetakchi o'rinni egalladi kulolchilik- tobora murakkablashishi, kulolchilik uchun dastgohlarning keng kulamda ishlatilishi uning sifatini o'zgartirdi, yangi tur va formalarni yo'zaga keltirdi. Bezash ishlarida geometrik naqshlardan tashqi, syujetli kompozitsiyalardan foydalanish tendentsiyalari rivojlandi.

Tayanch tushunchalar.

Karkas (frants. - skelet, asos) - binoning asosi sinchi Mensirtir - iptidoiy to'zumga mansub arxeologik yodgorliklar, yakka va xalq yoki «alleyalar» bo'lib joylashgan yirik toshlar.

Savollar:

1. Iptidoiy jamoa to'zumi taraqqiyoti bosqichlari haqida so'zlang.
2. O'zbekiston xududidagi iptidoiy jamoa davri yodgorliklarini bilasizmi?

3-MA'RUZA. 2 SOAT.

MAVZU: QADIMGI SHARQAGI QULDORLIK DAVLATLARI SAN'ATI.

REJA:

1. Qadimgi Sharq, xalqlari va davlatlari san'atining o'ziga xos xususiyatlari.

2. Qadimgi Sharq tushunchasi, uning geografik va davriy chegarasi.
3. Qadimgi Sharq quldorlik davlatlarining yo`zaga kelishi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tom-1 T., «Ukituvchi» 1986 i.
2. «Vseobhaya istoriya isskustv» Tom-2 M., «Isskustvo» 1958 (34-47)

MAVZUNING MATNI:

Qadimgi dunyo san'ati tarixi yer yo`zida quldorlik formatsiyasining paydo bo`lishi, rivojlanishi va inqirozga yo`z tutishi davridagi san'atni o`rganadi va targ`ib qiladi.

Quldorlik formatsiyasining maydonga kelishi tarixiy zarurat bo`lib, avvalgi formatsiyaga nisbatan progressiv ahamiyatga ega edi. U ishlab chiqarish kuch va madaniyatining keyingi taraqqiyotini belgiladi. Qo'llarni ekspluatatsiya qilish aqliy mehnatni jismoniy mehnatdan ajratib yubordi. Bu esa, o`z navbatida inson ma'naviy dunyosining rivojlanishiga, jumladan, san'atning ravnaqiga zamin yaratdi. Agar sinfsiz jamiyat davrida san'at insonning kundalik hayoti, ishlab chiqish faoliyati bilan bog`liq bo`lgan bo`lsa, endilikda u ijtimoiy ongning ajralmas qismiga aylandi va sinfiy kurash ijtimoiy hayotda muhim o`rin tuta boshladi. Ijtimoiy hayotning murakkablashishi san'atni obrazli bilish asosida kengaytirdi. Bu davrda san'at taraqqiyoti bevosita din, mifologik tushunchalar zahirida rivojlanishini davom ettirgan bo`lsa ham, lekin birmuncha tantanali ruh ola boshladi.

San'atda vrkelikni obrazli bilish tomonlari kuchaydi. Uning tur va janrlari kengaydi. Bu davrda san'atda sintez masalasining hal etilishi esa insoniyatning qo`lga kiritgan buyuk yutuqlaridan bo`ldi. Qadimgi dunyo san'atining yana bir muhim tomoni shu bo`ldiki, unda milliy o`ziga xos tomonlar yaqqol ko`zgatashlana bordi. Katta-katta madaniyat markazlari vujudga keldi. Ularning san'atlari bir-biridan ko`rinishi, xarakteri, vokeligini obrazli ifoda etishi bilan ajralib turadi.

Qadimgi Sharq, san'ati.

Qadimgi Sharq iborasi shartli bo`lib, odatda qisimga Grek-Rim davlatlaridan Sharq va Janubda joylashgan geografik mintaka nazarda tutiladi. Shimoli-Sharqiy Afrikada Tunisdan (bu yerda qadimgi Karfagen davlati mavjud bo`lgan) to Yaponiyagacha cho`zilgan Xabashistondan (Efiopiya) Kavkaz tog`larigacha, Orol dengizining janubiy qirg`oqlaridan Xindiston, Xitoy, Indoneziya, Koreya yerlarigacha o`z ichiga qamrab olgan bu katta maydonda qadim paytlarda bir kancha yirik kuddorlik davlatlari mavjud bo`lgan. Ular janr san'ati tarixi taraqqiyotiga katta xissa qo`shdilar. Qadimgi Misr podsholigi, Old Osiyodagi Shumyer, Akkad, Bobil (Vaviloniya), Ossuriya, Urartu, Xett davlatlari, Eron impyeriyasi, O`rtaOsiyo, Xindiston, Xitoy va Janubiy-Sharqiy Osiyodagi davlat va podsholiklar jahon madaniyati tarixida o`chmas iz qoldirdilar. Qadimgi Sharq xalqlari san'ati va madaniyati tarixi katta davrni o`z ichiga oladi. Eramizdan avvalgi 5000-4000 yillardayok bu yerlarda sinfiy jamiyat yangi eraning boshlarigacha davom etdi.

Qadimgi Sharq san'at uzoq hamda hunarmandchilikning bir qismi sifatida qolaverdi. Ishlangan asarlarning texnik tomoniga alohida e'tibor berish sezilarli darajada bo`ldi. Sharq, san'atining realizmi ham o`ziga xos xususiyatga ega. U ko`pincha bog`liq kishilar va tushunchalarni fantastik obrazlarda, ramziy va shartli belgilarda tantanali, o`lug`vor qilib ifodalaydi. Albatta, Sharq san'atida hayot ko`rinishini hayotiy shakllarda, tub mohiyati bilan aks ettiruvchi asarlar borligini inkor etib bo`lmaydi, (masalan, Misr va Old Osiyo portretlari) lekin bu umumtaraqqiyot fanida ma'lum davrning yorqin yuldo`zlari yoki bosqichi sifatida paydo bo`lib, yana so`nadi.

Tayanch tushunchalar.

Riton - hayvonlar shoxi yoki fil suyagidan yasalgan o`zun konussimon, uch tomoni qayrilib boruvchi idish.

Roza - dumalok dýeraza.

Tampan - peshtoq Oyna, eshik tepasida koldirilgan yarim ark ichidagi yo`za.

Savollar:

1. Qadimgi Sharq quldorlik davlatlari haqida so`zlang.
2. Qadimgi Sharq san'atning rivojlanishi.

4-MA'RUZA. 2 SOAT.

MAVZU: QADIMGI MISR SANATI.

Qadimgi Misr san'ati va madaniyatining o`ziga xos xususiyatlari,

REJA:

1. Qadimgi Misr san'ati,
2. Uning geografik o`rni, davriy chegarasi hamda uning taraqqiyotining asosiy bosqichlari.

Adabiyotlar:

1. O`zbekiston entsiklopediyasi. Tom-7, Toshkent 1976 (282-287)
2. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tom-1, Toshkent, Ukituvchi 1986 y. (22-28)

MAVZUNING MAZMUNI:

Qadimgi Misr san'ati.

Afrikaning Shimoliy-sharqida, Nil daryosining quyi vohasida bugungi Misr Arab Respublikasi yerlarida juda qadim paytlarda (er.av. ming yillik) bir qancha yashagan. Eramizdan avvalgi 4000 yilda shu yerda yer yo`zida birinchi sinfiy jamiyat ko`rtaklari nish o`rdi, quldorlik davlatlari yo`zaga keldi, rivojlandi. Eramizdan avvalgi 4000 yillik oxiri-3000 yillik boshlariga kelib esa ular yagona yirik despotik davlatga aylandi. Qadimgi Misr san'ati tarixiy ana shu davlatlarning yuzaga kelishi, rivojlanishi va inqirozidan tortib to Makedoniyalik Iskandar (Aleksandr Makedonskiy)ning yurishi bilan uning ellinistik dunyoga qo`shilib ketishigacha bo`lgan davrni o`z ichiga oladi, o`rganadi, tahlil etadi. Qadimgi Misr o`zoq yulni bosib o`tdi. Deyarli 4000 yildan ortiq vaqtni o`z ichiga olgan bu davr mobaynida tasviriy va amaliy san'at, me'morchilikning nodir durdonalari yo`zaga keldiki, ular bugungi kunda ham o`zining o`lug`vorligi va yuksak badiiyligi bilan kishilarni hayajonlantiradi. Qadimgi Misr san'ati o`zining butun taraqqiyoti mobaynida din va uning turli marosimlari bilan o`zviy bog`liq holda rivoj topdi. Me'morchilik esa san'atlar ichida yetakchi o`rinni egallab, ularning xarakter va uslubiga o`z ta'sirini o`tkazdi. Eramizdan avvalgi XXVII asrlarda Misr tarixida eng gigant piramidalar qo`rildi, Piramidalar ansambli ichida eng kattasi Xeops piramidasidir. Balandligi 146,6 metr, asosi esa 233 m. Tarixchi Gyerodotning ta'rifi ko`ra, Xeops piramidasida 20 yil mobaynida qo`rilgan. Piramidaga toshlar olib kelish uchun kyerak bo`lgan yulni qurish uchun esa 10 yil ketgan.

Fivdash Karnak va Luksor ibodatxonalari gigant me'morchilik majmualaridandir. Karnak (er.av.XVI asr, me'mor Ineni) va Luksor ibodatxonalari (er.av. XV asr, me'mor kichik Aminxotep) memorlar birinchi bor ochik hovli atrofini kolonadali echib, yangi podsholik me'morchiligining o`ziga xos tomonlarini shakllanishiga asos soldilar.Bu majmualarda Qadimgi Misr me'morlik an'alarining muhim tomonlari o`z ifodasini topdi, shu bilan birga, tantanali va hashamatli bo`lib borayotgan marosimlar bilan aloqador bo`lgan me'morchilikning yangi ko`rinishlari namoyon bo`ldi.

Tasviriy san'at. Qadimgi Misr tasviriy san'ati me'morchilik bilan bog'liq holda rivoj topdi. Ijtimoiy hayotning murakkablashib borishi va sinfiy jamiyatning yo'zaga kelishi bilan u boshqaruvchi sinfning kuchli ideologik qo'roliga aylandi.

Dinastiyagacha bo'lgan davrdan bizgacha ko'pgina haykaltaroshlik rassomlik va amaliy san'at namunalari yetib qilgan. Shular ichida turli diniy-magik marosimlar o'tkazishda buyoqar qorishtirish uchun foydalanilgan yassi, yupqa, kulrang, yashil, qora tosh-shifyer plitalar alohida o'rin egallaydi.

Rassomlikda yangi mavzular ham keng o'rinni egallay boshladi. Rassomlar har bir obraz hatti-harakatini tabiiy va go'zal bo'lishiga e'tibor byera boshladilar. Mayda plastinada janrli kompozitsiyalar yaratish, odamlarni harakatda ko'rsatish hollari, oddiy kishilar mehnatini tasvirlash bu davrda keng rivojlandi.

Qadimgi Misr realistik san'atining eng gullagan davri yangi podsholikka to'g'ri keldi. Rassom va haykaltaroshlar zadagonlar hayotiga bagishlangan syerjilo devoriy suratlar, nafis relief va haykaltaroshlik asarlari yaratdilar. Ular asrlar mobaynida saqlanib kelayotgan kanonlardan chetga chiqib hayotiy kompozitsiyalar yaratdilar, emotsional tomonlariga e'tibor qaratdilar.

Amaliy dekorativ san'ati borasida ham misrliklar ajoyib namunalar yaratib qoldirdilar. Ganch va toshlardan yasalgan ajoyib ko'zalar, inkrustatsiya uslubida oltin va qimmatbaho toshlardan ishlangan bezak buyumlar, nodir daraxt yog'ochidan yasali, oltin va fil suyagi bilan bezatilgan mebellar Qadimgi podsholik davridayok yuksaklikka erishdi, O'rta va yangi podsholik davrida esa u yanada nafislanib bordi. "Oqib borayotgan qiz" deb nom olgan pardoq qoshiqchasi shu o'rinda diqqatga sazovordir.

Eramizning 1000 yillaridan boshlab Misr yerlarining parchalanishi san'at taraqqiyotini bir muncha susaytirdi. Misr ijtimoiy hayotidagi jonlanish eramizdan avvalgi VII asrlarda boshlandi. Lekin bu o'zoqqa cho'zilmadi. Eramizdan avvalgi VI asrlarda eronliklar, so'ngra er.av. IV asrda Aleksandr Makedonskiy tomonidan Misr yerlarining bosib olinishi uning o'ziga xos san'atida asta-sekin sunish va Ellin dunyosi san'ati bilan qo'shilib ketishiga sabab bo'ldi.

Misr san'ati umumjahon san'ati taraqqiyoti jarayonida alohida o'ziga xos qaytarilmas o'rinni egallaydi. Qadimgi Misrning yuksak did va aql zakovat, bilim bajarilgan nodir san'at namunalari esa insoniyat badiiy maktabining ajoyib durdonasi hisoblanadi. Bu namunalar o'zidan keyingi jahon san'ati taraqqiyoti uchun taqlid maktabini o'tadi. Gretsiya, Rim xalqlari bu san'atdan bahramand bo'lib, uni har tomonlama o'rgandilar, davrga mos asarlar yaratish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Tayanch tushunchalar.

Forum - shaharning markaziy maydoni.

Freska - suvoq qilingan devor ustiga to'g'ridan-to'g'ri ishlangan, monumental rangtasvirning bir turi.

Savollar:

1. Qadimgi Misrda san'atning rivojlanishi.
2. Qadimgi Misrda me'morchilik
3. Qadimgi Misrda tasviriy san'at.

5-MA'RUZA. 2 SOAT.

MAVZU: OLD OSIYO SAN'ATI. OLD OSIYODAGI QADIMGI DAVRLARDAGI XALQLAR VA DAVLATLAR. OSSURIYA SAN'ATI. YANGI BOBIL PODSHOLIGI SAN'ATI.

REJA:

1. Old Osiyoning geografik o`rni va davriy chegarasi.
2. Xalqlar va davlatlar san'atidagi uxshashlik va o`ziga xos tomonlari hamda me'morchilik va haykataroshliq

Adabiyotlar:

1. Abdiev V. I. «Qadimgi Sharq; tarixi», Toi]kent 1965 y.
2. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tom-1, Toshkent, O`kituvchi, 1986 y. (33-36)

MAVZUNING MATNI

Dajla va Efrot daryolari vohasida, O`rta yer dengizi havzasining sharqiy sohillari hamda kichik Osiyoning markaziy tog`lik rayonlari xududida eramizdan avvalgi Urartu, Bobil kabi davlatlar mavjud bo`lib, ular jahon san'ati tarixiga o`z hissalarini qo`shishgan. Bu davlatlarning so`nggisi Bobil (Vaviloniya) eramizdan avvalgi 539 yili Eron tomonidan tobe qilib olinadi va shu bilan Old Osiyoning qadimiy tarixi tugallanadi,

Old Osiyoning badiiy-tarixiy yodgorliklari Misr san'ati singari keng va rang-barang. Bu yerda hashamatli saroy va ibodatxonalar qurildi. Dumalok haykaltaroshlik va relefda ajoyib O`rta dinamiq plastik go`zal asarlar yaratildi, devoriy suratlar, nozik amaliy-dekorativ buyumlar ishlandi. Lekin bu yodgorliklar bizgacha kam yetib kelgan. Bunga sabab Old Osiyoning asosiy qismini tashkil qilgan Ikki daryo oraligi (Mesopotamiya) bir-birini almashtirib turgan yangi-yangi davlatlar o`rtasida mamlakatga hukmronlik qilish uchun doimiy kurash borgan bo`lsa, ikkinchi tomondan, me'morlik va tasviriy san'atning turlarini rivojlantirish uchun tosh, yogoch va metallardan etarli bo'yamaganidan deyish mumkin. Saqqalanib qolgan yodgorliklar, ularning qoldiqlari Old Osiyoda eramizdan avvalgi 4000-3000 yillardayoq bu yerda o`ziga xos san'at paydo bo`lganligi va rivojlanganligidan dalolat byeradi. Shu yerda yozuv paydo bo`ldi, me'morchilik turlari yo`zaga keldi, xunarmandchilik rivoj topdi.

Old Osiyo san'atida ham monumental me'morchilik yetakchi o`rinni egallagan, san'atning boshqa turlari u bilan bog`liq holda rivojlangan.

Old Osiyoning Qadimgi davrga xos bo`lgan tasviriy san'at xususiyatlari Shumyer va Akkad davlatlarida (er.av. 4000 yillik oxiri) ko`rinadi. Bu yerning haykaltaroshligi va mayda plastikasi misrliklar haykaltaroshligiga nisbatan bir muncha sodda bo`lsa ham, lekin o`zining ifodali ishlanganligi bilan esda yaxshi qoladi. Releflarda esa tarixiy voqealar, jang yurishlari ishlangan. Bu yerda dumaloq haykaltaroshlik va gliptika keng tarqalgan. Haykallar ko`p xillarda yorqin bo`yoq, bilan bo`yalgan bo`lib, inkrustatsiya uslubida ishlangan haykallarni eslatadi. Monumental haykaltaroshlik asarlarida har bir tasvirlanuvchining individual xususiyatlarini ochib berishga, ichki dunyosini yaratishga intilish seziladi. Ur shaxridagi topilma ayol boshi haykali (er.av. XXXI-XXI asrlar), Lagash xokimi Gudea haykalida shu xislatlarni sezish mumkin.

"Naramsin stellasi" (er.av. 2300 yillar) davrining mashhur asarlaridandir. U podsho Naramsinning tog`li qabilalar ustidan erishgan g`alabasiga bag`ishlanadi. Bir to`da jangchilarga bosh bo`lib ketayotgan Naramsin va jangchilar harakati tabiiy chiqqan, tog` manzarasi, tabiat ko`rinishi ham relef kompozitsiyasi hayotiyiligini oshiradi.

Eramizdan avvalgi 1 yillikda Ossuriya yirik quldorlik davlatiga aylandi. Eramizdan avvalgi VII asrga kelib, u butun Old Osiyoni o'ziga bo'ysindirib oldi, yagona davlat tashkil etdi.

Shu davrda hashamatli saroy, ibodatxonalar vujudga keldi, suronli janglar, ov manzaralarini ifodalovchi hayajonli bo'rtma tasvirlar yaratildi.

Dur-Sharruken (hozirgi Xorsabod)dagi Sargon II saroyi xarobalari (er.av. VIII asrning ikkinchi yarmi) shu davr monumental me'morchiligining xarakterli tomonini ko'rsatishda muhim o'rin tutadi. Bu saroy balandligi 14 m. sun'iy tepalikka qurilgan bo'lib, u qalin devor bilan o'ralgan. Saroy mehmonxonasi, yotokxona va diniy marosimlarga mo'ljallangan xonalardan iborat bo'lib, ular alohida ochiq hovli atrofida joylashtirishgan. Saroyga kiraverish darvozalarining ikki yon tomoniga esa qanotli, odam boshli qutos o'rnatilgan. U haykal tabiiy kuchlar ramzi bo'lib, podshoni ('yomon ko'zdan' asrash uchun xizmat qilgan, Saroy xonalari devoriy surat va bo'rtma tasvirlar bilan bezatilgan. Bu tasvirlarda podshoning harbiy yurishlari va afsonaviy qahramon Gilgamish qahramonliklari ifodalanadi,

Eramizdan avvalgi VII asr oxiriga kelib, Bobil yangi I rivojlanish davrini boshidan kechira boshladi. Navuxodonosor II (er.av. 605-565 yillar) podsholik qilgan yillar Bobilda shahar qurilishi ishlari avj oldirib yuborildi, shahar qurilishi reja asosida tiklanib, yangi binolar qurildi, atrofi qalin devor bilan o'rab chiqildi.

Shaharning sakkiz darvozasi bo'lib, ular ichida Ishtor darvozasi o'zining kurkam, serhashamatligi bilan ajralib turardi. Shu darvozadan shaharning bosh ibodatxonasiga boradigan yul boshlanar edi. Bosh ibodatxona yonida esa 90 metrlik katta Bobil minorasi qurilgan edi. Navuxodonosor hamserhasham, bezakka boy bo'lib, "osma bog'lar" quynida ertaknoma kurinishni kashf etgan edi. Bobil san'ati o'zoqqa cho'zilmadi. U eramizdan avvalgi 539 yili Eron qo'shinlari tomonidan bosib olindi. Shu bilan Old Osiyo xalqlari qadimiy san'ati tarixi umri tugadi.

Tayanch tushunchalar.

Syujet (frants. - predmet, narsa). Tasviriy san'atda tasvirlangan predmet yoki voqea tushuniladi.

Xeykaltaroshlik - tasviriy san'atning turlaridan
Savollar:

1. Old Osiyo san'ati haqida so'zlang.
2. Old Osiyo san'atida me'morchilikning o'rni.
3. «Osma bog'lar» haqida so'zlang.

6-MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU:QADIMGI ERON VA O`RTA OSIYO SAN'ATI

REJA:

1. Eronning Yaqin Sharq, xalqlari san'ati va madaniyatidagi tarixiy o'rni,
2. Talabalarni Qadimgi Eron va O'rta Osiyo san'ati, Axmoniy va Ellin an'analari, me'morchilik va shu davrga oid san'at va madaniyat yodgorliklari bilan tanishtirish.

Adabiyotlar:

1. Istoriya isskustv zarubejno stran M, 1963, Tom-1. (43-51)

MAVZUNING MATNI:

Eramizdan avvalgi VI asrda mavjud bo'lgan Eron podsholigi (boshqacha aytganda Axmoniyilar podsholigi) Sharqdagi eng katta davlatlardan biri hisoblangan. Bu podsholikning asoschisi Axmoniyilar sulolasidan chiqqan Kir II -(Kayxusrav--II) bo'lgan. U dastlab Eronning Janubiy G'arbidagi tog'lik rayonlardan birining xukmdori bo'lgan. Eramizdan avvalgi VI asr o'rtalaridan boshlab, o'z yerlarini kengaytirishga kirishgan, Dastlab Midiya podsholigiga qarshi qo'zgolon ko'tarib, uni qaramliqdan kutultirgan va Eron hamda Midiya podshosi bo'lib olgav. So'ngra Bobil, O'rtayer havzasidagi qator yerlarni bosib olib, davlat chegarasini yanada kengaytirgan. Sharqiy chegaralarni ham kengaytirish niyati va rejalari uning vorislari tomonidan amalga oshirilgan. Doro I yurishlari natijasida bu podsholik chegarasi Orol dengizidan Xind okeanigacha, Kichik Osiyo va Misr yerlaridan Xitoy chegaralarigacha borib etgan.

Ahmoniyilar davlati o'zining qiska, lekin eng gullagan va kuch-quvvatga to'lgan davrini eramizdan avvalgi V asr boshlarida kechirdi, Shu davrda uning san'ati va madaniyati ham misli qurilmagan darajada ravnaq topdi. Shu asrlarda hashamatli saroylar, mustahkam maqbaralar yo'zaga keldi. Oltin va qimmatbaho toshu injulardan nafis uy, ov va jang" buyumlari, qurol-aslahalar ishlangan. Serjilo sopol idishlar yasaldi, qimmatbaho kimxob matolar tuqildi. haykaltaroshlik (ko'proq bo'rtma tasvir tarzida), devoriy suratlarning nafis yodgorliklari yo'zaga keldi,

Ahmoniyilar davri yodgorliklari ichida silindrlilik muxrlar ham keng o'rinni egallagan. Muhr yo'zasiga hayotiy voqealarni aks ettiruvchi tasvirlar tushurilgan. Shoh hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan tasvirlar muhr yo'zasiga ishlangan tasvirlarning bosh mavzusini belgiladi. Qadimgi Eron san'atida dumaloq, haykallar va ayniqsa relief keng uchraydi. Bu yerda shoh va shaxzodalar, turli hayvon va afsonaviy jonivorlar haykallari yaratildi. Buyumlar yo'zasiga bo'rtma tasvirlar ishlash, metallardan turli idishlar yasash borasida eronliklar mashxur bo'ldilar. Oltin va boshqa qimmatbaho metallardan yaratilgan uy-anjom buyumlari, qurol-aslahalar, ov qurollari nihoyatda nafis va jimjimador qilib ishlangan. Kulochilik buyumlari shakl jixatdan rang-barang, geometrik naqshlar, hayotiy syujetlar bilan bezatilgan. Eron san'atida parchinlar (mayolika) keng qo'llanildi. Ular Eron me'morlik yodgorliklariga o'ziga xosqaytarilmas joziba kiritdi.

Axmoniyilar davrida vujudga kelgan san'at O'rta Sharq, halqlari tarixida muhim o'rin egallaydi. Bu san'at bevosita O'rta Sharq yashagan xalqlarning yangi o'zaro munosabati natijasida, atrofdagi xalqlar senate ta'sirida ravnaq topdi. Jumladan, Pyersepol va So'za saroylarini qurishda Sug'd, Baqtriya va Xorazmdan kelgan usta va san'atkorlar mexnat qilganliklari haqidagi ma'lumotlar mavjudligi shundan dalolat beradi. Shu bilan birga, Ahmoniyilar davri san'ati atrofida mamlakatlar san'atiga, jumladan O'rta Osiyo san'ati taraqqiyotiga ham o'zining sezilarli ta'sirini o'tkazgan.

Eramizdan avvalgi I minginchi yillarda O'rta Osiyoda dastlabki iptidoiy davlatlar shakllana bordi, Zardushtiylik (er.av. VII asr) dini yoyildi. Uning muqaddas kitobi "Avesto" esa shu din qarashlarini targ'ib etadi. Qadimgi O'rta Osiyo san'ati va madaniyatini o'rganishda bizgacha saqlanib kelgan qal'a, saroy, turar joy va qabrlar bilan birga zardushtiylik dini bilan bog'liq bo'lgan ossuariylar (astadonlar) deb ataluvchi odamlar suyagini saqlash uchun mo'ljallangan sopoldan yasalgan idishlar muhim daliliy matyerial bo'lib xizmat qiladi.

Eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda O'rta Osiyodagi badiiy hayot va madaniyatni tushunishda Amudaryoning yuqori oqimi tomonidan topilgan "Amudaryo boyligi" (Oks

boyli) muhim o'rinni egallaydi. Xozirgi kunda Londondagi Britaniya mo'zeyida saqlanayotgan bu yodgorliklar ichida haykallar, turli ko'za, bilag uzuq muhr, tanganlar, oltindan yasalgan aravacha va qurollar diqqatga sazovordir. Bu buyumlarda uchraydigan tasvirlar birmuncha shartli bo'lsa ham, lekin nihoyatda ifodali ishlanganligi bilan ajralib turadi, detallari ochiq va tugal ishlanishi bilan xarakterlanadi. "Jangchi - sak" bo'rtma tasvirida shu fazilatlar mujassamlangan.

Markaziy Qozog'iston qabrlaridan uch oyoqqa o'rnatilgan bronzadan yasalgan qozonlar topilgan. Eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda ishlangan bu qozonlarning tepa qismi hayvonlar tasviri - ko'proq tog' echkisi haykali bilan bezatilgan. Markaziy Qozog'iston yerlaridan topilgan taqinchoqlardan topilgan taqinchoqlarda yovvoyi qo'sh, kiyik va echki tasvirlari uchraydi. Bu tasvirlarda hayvon va qo'shlarning keng xarakterli belgilari harakat paytida ko'rsatiladi. Aksincha, hajmli dumaloq hayvonlarda (asosan ular amaliy san'at buyumlarining ajralmas qismi bo'lgan) hayvonlar harakati og'ir va vazmin bo'lib, ular ko'p xollarda soat strelkasi harakatida ko'rsatiladi.

Makedoniyalik Iskandar Zulqarnain eramizdahn avvalgi IV asrlarda Ahmoniyar davlatini tor-mor etib, O'rta Osiyo yerlarining ko'pgina qismini o'ziga qaratib oldi. Faqat Xorazm, Farg'ona va Sirdaryo buyidagi kuchmanchi qabilalargina o'z mustaqilligini saqlab qoldi.

Eramizdan avvalgi III asr o'rtalarida Parfinon davlati (Turkmanistonning janubiy-garbiy tomoni va Eronning shimoliy Sharqiy qismlari) O'rta Sharqning yirik davlatlaridan biri sifatida tanildi. Arshakiylar sulolasi boshqargan davrda esa jahondagi yirik davlatlardan biriga aylandi, Parfinon san'atini o'rganishda ham tanga yo'zasiga ishlangan bo'rtma tasvirlar keng o'rinni egallaydi.

Parfiya san'atini tushunishda Ashxobod yaqinida arxeologik qazishmalar natijasida ochilgan Parfinonning yirik shaharlaridan biri hisoblangan Nisa (boshqacha nomi Parfnisa) alohida o'rinni egallaydi. Eski Nisa va yangi Nisa deb ataladigan bu kuhna shahar qoldiqlari hamda u yerdan topilgan amaliy-dekorativ va tasviriy san'at buyumlari o'sha davr badiiy hayotini tushunishda bebaxo daliliy material hisoblanadi.

Eski Nisa va yangi Nisa parfiya davrida qal'a va shaxristondan iborat bitta shaharni tashkil etgan. Bu yerda Parfiya podshosining saroyi, g'alla, oziq-ovqat ombori hamda zodagonlarning sag'analari bo'lgan. Bu yerda ochilgan "kvadrat uy" o'z to'zilishi va bezashda ishlatilgan dekorativ detallari bilan diqqatga sazovordir.

Nisadan topilgan yodgorliklar ichida fil suyagidan shoxga o'xshatib yasalgan idishlar-ritonlar haqiqiy shov-shuvga sabab bo'ldi, hajm jihatidan kattagina (balandligi 40-60 sm.) bo'lgan bu ritonlarning uch tomonida afsonaviy hayvonlarning yarim beligacha haykali ishlangan.

Ritonlarning tepa qismi esa bo'rtma tasvir - friz bilan xalqalangan. Bu bo'rtma tasvirlarda ko'proq antik mifologiyadan olingan voqealar, kurbonlik olib kelish, raqqosalar yoki antik xudolarning bo'rtma tasvirlari, ishlangan.

Yangi asrning boshlariga kelib, O'rta Osiyo iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida jiddiy jonlanish boshlandi. Undagi qator madaniy markazlarda san'at va madaniyat, borasida muhim yodgorliklar yaratildi. Shunday madaniy markazlardan biri Xorazm edi. Quyqurilgan qal'a, Guyar qal'a, Tuprok qal'a xarobalari, u yerdan topilgan tasviriy va amaliy san'at namunalari shu davrlarda (ilk feodalizm, ya'ni V asrga qadar) Xorazmda ijtimoiy hayotning birmuncha intensiv bo'lganligini ko'rsatadi.

Qo'yqurilgan qal'a (Turtkulning shimoliy Sharqiy qismidan 22 km. o'zoqlikka) er.av. IV-III asrda barpo etilgan bo'lib, u dastlab dumalok shaklda bo'lib, uning markazida diametri 44,4 m. ikki kavatli bino, undan 14,5 m. o'zoqlikka esa mudofaa devorlari bo'lgan. Bu devor keyinchalik mudofaa galereyasiga aylantirilib, tepa qismi ravoqli tom bilan yopilgan.

Taxminan, I asrning boshlariga kelib, Grek-Bakgriya podsholigining parchalanishi natijasida vujudga kelgan mayda davlatlar birlashtirilib, Qo'shon davlati tashkil etildi. Bu davlatga O'rta Osiyo xukmdori Kutzula Katfiz boshchilik qildi. Uning ug'li Katfiz I esa bu davlat maydonini Xindiston chegaralariga qadar yetkazdi. Kanishka podsholik qilgan yillarda esa Qo'shon davlati o'zining gullagan davrini boshdan kechirdi. Qo'shonlar davrida O'rta Osiyoda buddizm dini keng tarkaldi. Qo'shon xukmdorlari o'z saltanatlarini mustahkamlash uchun bu dindan foydalandilar. Uni omma orasiga singdirishga xarakat qildilar.- Xukmdorlarning bu intilishi shu davr san'at va madaniyatida ham o'z ifodasini topdi. Buddizm bilan bog'lik bo'lgan ibodatxonalar vujudga keldi, haykallar yaratildi, devoriy suratlar ishlandi. Qo'shonlar davrida ijtimoiy hayotda sodir bo'lgan o'zgarishlar bizgacha yetib kelgan tangalarda namoyon bo'ladi. Bu tanga yo'zalariga podsholar portreti zarblangan, orka tomoniga xudolar tasviri tushurilgan. Yozuvlar esa Qo'shon Baktriya tilida, yozish uchun qo'shon xarflari (grek alf. asosida yaratilgan) ishlatilgan, Qo'shon davri san'atini bilishda Xolchayonda (Surxondaryo tum.) saqlanib qolgan bino qoldiqlari hamda tasviriylar san'at va namunalari muhim o'rinni egallaydi.

Xolchayondagi binoni bezashda haykallar keng qo'llanilgan. Bu haykallar xonalar devorining yuqori qismiga barelef va galyeref uslubida bajarilgan. Unda podsho va uning yaqinlari, shuningdek otliqlar tasviri ishlangan. Bu haykallarda Grek-Baktriya san'atiga xos xususiyat - har bir tasvirlanuvchining o'ziga xos individual xislatlarini ko'rsatishga, kiyimlari, qurollari aniq tasvirlashga intilish seziladi. No'malum xaykaltarosh tasvirlanuvchining soch tarashi, kiyim boshi, xarakterining ham aniq bo'lishiga, psixologik xolatini ifodalashga intiladi.

Ayritomda (Termez yaqinida) topilgan toshdan ishlangan releflar va so'nggi Kushon davlati me'morligining xarobalari bu yerda buddizm keng yoyila boshlaganligini ko'rsatadi. Ayritomdan topilgan toshdan ishlangan releflar ibodatxonaga kiraverish tomonga karniz tarzida ishlangan bo'lgan. Bu karnizlarda akanf barglari orasida yarim beligacha tasvirlangan qo'shnay, nogora (baraban), lyutna (g'ijjakka uxshash musiqa asbobi) va arfa chalayotgan sozandalar tasvirlangan.

O'rta Osiyoda buddizmning tarqalishi bevosita haykaltaroshliqqa hami fodalangan. Budda va boshqa diniy pyersonajlarning haykallari ibodatxonalarning oldi va ichkari qismidan o'z o'rnini egalladi. Bu haykallarning ishlanish printsiplari Xindistonda yaratilgan kanonlarga asoslangan.

Dalvarzintepa va Qoratepadagi (Surxondaryo tum.) buddizm ibodatxonalaridan topilgan ganch haykallar ham yuqorida qurilgan xususiyatlarga ega. Bu haykallar natural kattalida ishlangan va real xarakterga egadir. Haykaltarosh mahalliy tiplarning o'ziga xos tomonlarini ko'rsatishga harakat kiladi. Bu ularning kurinishi soch tarash va kiyinishlarida seziladi.

Qoratepada olib borilgan arxeologik ishlar buddizm bilan bogliq, me'morlik kompleksining ochilishini ta'minladi. Bu yerda arxeologik ishlar davom etmoqa. Ochilgan gor ibodatxonalarning bezatilishi, u yerda mavjud bo'lgan haykal va devoriy suratlar diqqatga sazovordir. Jumladan, noma'lum rassom tomonidan ishlangan devoriy suratlarda fazoviy kenglikni ifodalashga, xajmini tasvirlashga intilish seziladi.

Ayniqsa, metall buyumlar yasash va ularning yo'zasini bo'rtma tasvirlar bilan bezash san'atida O'rta Osiyolik ustalar katta yutuqlarni qulga kiritdilar.

Tayanch tushunchalar.

Peripter - hamma tomondan ustunlar bilan uralgan aylana yoki turtburchak shaklidagi antik ibodatxona.

Savollar:

1. Qadimgi Eronning yaqin (Parq xalqlari san'ati va madaniyatidagi o'rni.
2. Ahmoniylar davri san'atida me'morchilikning tutgan o'rni.

MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU: QADIMGI XINDISTON VA XITOY SAN'ATI.

1. Kadimgi Xindiston tarixi va madaniyatiga xos bo'lgan xususiyatlar,
2. Me'morchilik tasviriy va amaliy san'at hamda Qadimgi Xitoy san'ati.

Adabiyotlar:

1. Isskustvo stran i narodov mira, Kratkaya xudojestvennaya entsiklopediya. M, 1964. Tom-2 (48-53)
2. Dmitrieva I. «Kratkoe istoriya iskusstva. Ochyerki. Vo`p. 1. (97-101)

MAVZUNING MATNI:

Hindistonning shimoliy g'arbidagi Hind daryosi havzasi Moxenjo-Doro (Sind viloyati) va Xarappadan topilgan Qadimgi shahar qoldiqlari, madaniyat yodgorliklari eramizdan avvalgi 3-2 minginchi yillardayok Hind san'ati o'ziga xos yorqin va jozibador, fantaziyaga boy san'at bo'lganligini tasdiqlaydi va mifologiya asosida qimmatli san'at namunalari yaratilganligini anglash imkoniyatini byeradi.

Eramizgacha bo'lgan davrdan bir necha asr oldinroq bu yerda matematika, tilshunoslik falsafa, tibbiyot ravnaq topgan, hunarmandchilik rivojlangan, yozuv paydo bo'lgan, Me'morchilik haykaltaroshlik va rassomlik san'ati bir-biri bilan uyg'unlashgan holda rivoj topgan. Eramizdan avvalgi bir minginchi yillarning ikkinchi yarmida bu yerda dastlabki davlat paydo bo'lgan. Adabiy manbalarga kura shu davlatlarda ajoyib, xashamatli yog'och me'morchiligi ravnaq opgan. Bu yerda paydo bo'lgan buddizmning Osiyoga tarqalganligi ham shundan dalolat beradi.

Hindiston san'ati ham qator bosqichlarni bosib o'tgan, goh grek san'atining ta'sirida bo'lgan. Lekin shunga qaramay uning san'atida o'ziga xoslik mavjud bo'lib, u asosan xalq san'ati, ayniqsa, hunarmandchilik ta'sirida bo'lgan.

Hindiston Shumyer, Akkad va Mesopotamiyaning boshqa davlatlari, shuningdek Misr bilan yaqin aloqada bo'lgan, ular orasida savdo-sotiq rivojlangan.

Qadimgi Hindiston san'atining gullagan davri Maurya sulolasi (er.av. 322-185 yillar) ayniqsa, Ashoka impyeratorligi davri (er.av. 272-232 yillar)da sodir bo'ldi. Ashoka xukmronlik qilgan davrda buddizm keng yoyildi. Bu din dastlab Hindistonga, keyinroq Sharqning qator davlatlariga tarqalgan. Buddizmning tarqlishi u bilan bog'lik ibodatxonalar qo'rilishiga, tasviriy san'at namunalarining paydo bo'lishiga olib keldi. Buddaga bag'ishlangan me'morchilik kompozitsiyalarida Qadimgi Hind me'morchiligidagi mavjud an'analar, xalq mifologiyalari, Budda hayoti va faoliyati bilan qo'shilib ketgan afsonalar o'z ifodasini topdi.

Buddizmning muhim yodgorliklaridan yana biri ustunlardir. Ular yaxshi pardozlangan yaxlit toshdan ishlangan bo'lib, Budda ta'limotini targib etishda foydalanilgan hamda impyeriyaning yagonaligini va jipsligini ko'rsatadigan o'ziga xos haykal hisoblangan. Bu

ustunlar xayvonlar tasviri ishlangan kapitell bilan tugallangan, Sarnathdagi stambha va uning sherlar tasviri ishlangan kapitell mashhurdir.

Buddaning darveshona hayot kechirganining ramziy ma'nosi g'orlarda ishlangan ibodatxonalardir. Bunday ibodatxonalar qoyalar ichiga ishlangan, ichkarida koxinlar xonasi va ibodatxona joylashgan. Uning xonalari qoya ichiga uyib kirgan, devorlari esa haykaltaroshlik va rangtasvir bilan bezatilgan. Kiradigan eshigining to'g'risida, xonaning dumaloq qilib ishlangan tomoniga esa stupa o'rnatilgan.

Qadimgi Hind so'nggi taraqqiyoti Guptalar sulolasi (320-450 yillar) davriga to'g'ri keladi. Bu Hindistonning quldorlikdan feodal munosabatlarga o'tish davri bo'lib, san'at va madaniyatning yanada ravnaq topish davri hisoblanadi. Adjanta g'oridagi ibodatxona va uning badiiy bezaklari, devoriy suratlari Qadimgi Hind san'atining eng yaxshi tomonlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Qadimgi Xitoy san'ati.

Eramizdan avvalgi 4-3 minginchi yillarda Xitoyda loydan ishlangan odam haykallari, odam boshini eslatuvchi ko'zalar, toshdan ishlangan turli badiiy buyum va haykallar uchraydi. Bular Qadimgi Xitoy madaniyatining boy va rang-barang bo'lganligidan dalolat beradi.

Eramizdan avvalgi 2 minginchi yillarda Xuanxe daryosi vodiysida Xitoyda birinchi bor davlat paydo bo'ldi. Bu davlatni Shan dinastiyasi boshqardi. Sinfiy kuldorchilik jamiyati shakllanib, rivojlanib bordi. Birinchi shaharlar yo'zaga keldi. Ular aniq rejalashtirish asosida qurildi. Dehqonchilik xunarmandchilik rivojlandi. Savdo-sotid ishlari jonlandi. Shan davridan bizgacha saqlanib kelgan yodgorlik An'yan rayonidan topilgan katta shahar qoldiqlari xisoblanadi.

Qadimgi Xitoyning muhim yodgorligi Buyuk Xitoy devoridir. Eramizdan avvalgi IV-III asrlarda qurila boshlagan bu devor dastlabki paytda Xitoyning shimoliy chegaralarini kuchmanchi qabilalardan saklash uchun xizmat qilgan va 750 km.ni tashkil etgan. Devor tepasida yul mavjud bo'lib, har 100m.da katta minoralar ishlangan. Buyuk Xitoy devori kishilarning kuch-shijoati va katta irodasini aks ettiruvchi, o'z xarakteri jihatidan Misr eromlari bilan tenglashuvchi va odamlar birlashsa, buyuk mu'jizalar yarata olishini ko'rsatuvchi yodgorlik tarzida hamon kishini hayratlantiradi.

Qadimgi Xitoy san'ati va madaniyatining eng rivojlangan bosqichi eramizdan avvalgi III asrdan eramizning III asrigacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi. Bu davrda mamlakat yagona markazlashgan yirik davlatga aylandi. Sin (er.av, 221-206 yillar) Xon (er.av.206 -yangi eraning 220 yili) sulolasi hukmronlik qilgan paytda avvallari mustaqil bo'lgan qator davlat va qabilalar Xitoy imperiyasiga qo'shildi. Xitoy O'rta Osiyo, Eron, Suriya, Rim imperiyalari bilan savdo-sotiq ishlarini jonlantirdi. Xitoyning tasviriy, amaliy va me'morchilik san'ati ham nihoyatda rivojlandi.

Sichuandagi maqbara releflari bir muncha dinamik xarakterga ega bo'lib, u yerda ov manzaralari, yig'im-terim ko'rinishlari tasvirlangan. Xon davri maqbaralarida ko'plab devoriy surat namunalari uchraydi. Ular yorqin bo'yoqlarda ishlangan, voqea va hodisalarning hayotiy va ifodali bo'lishiga e'tibor berilgan. Xon davrida portret rassomchiligi ham rivojlandi, Maqbara va saroy

devorlariga portretlar ishlash keng odat tusiga kirdi. Devorga ishlangan shunday portretlardan biri Loyan yaqinidagi Xon davri makbarasi saqlanib koldi. Shunday portret ishlashda tanilgan rassomlardan biri eramizdan avvalgi I asr oxirlarini o'ziga juda uxshatishga, xatto

ideallashtirishga usta bo'lgan. Uning portretlaridan tasvirlanuvchi odamning yoshi va xatto xulqini bilish mumkin bo'lgan.

Kulolchiliqa rang keng qo'llanilgan. Badiiy kashtachilik va tukimachilik Rarbiy Osiyo va Evropa mamlakatlarida yuqori baholandi. Nefritdan ishlangan turli buyum va haykalchalar ko'pchilikka manzur.

Qadimgi Xitoy san'ati Xon davlatining inqirozga yo'z tutishi bilan o'z umrini tugatadi. Lekin qadimgi davrlarda, ayniqsa Xon davri san'atida paydo bo'lgan an'analar Xitoy san'ati va madaniyati taraqqiyotiga katta ta'sir qildi, uning xarakterli tomonini belgilashda muhim o'rin egalladi.

Tayanch tushunchalar.

Gandxar san'ati - Hindistonning shimoliy g'arbiy tomoni, Panjob va Afganiستان yerlarida eramizning boshlarida rivojlangan san'at. Gandxar san'ati mahalliy an'analar asosida shakllangan bo'lsa ham, qisman grek-rim san'at an'alariga yaqinligi seziladi.

Savollar:

1. Qadimgi Hindiston san'atida me'morchilikning ravnaqi haqida so'zlang.
2. Hindiston san'atida xunarmandchilikning roli.
3. Qadimgi Hindistondagi ibodatxonalarni bilasizmi?

-MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU:ANTI-K SAN'AT. EGEY YOKI KRIT-MIKEN SAN'ATI.

REJA:

1. Antik san'at tarixi, Antik san'atning jahon san'ati tarixidagi o'rni.
2. Egey san'ati hamda uning geografik o'rni, davriy chegarasi hamda me'morchilik tasviriy va amaliy bezak san'ati.

Adabiyotlar:

1. Kun N.A. «Legendo` i mifo` Drevney Gretsii» M., 1975y. (19-23)
2. Voshinina A.I. «Antichnoe isskustvo» M., 1962. (48-54)

MAVZUNING MATNI:

Antik iborasi lotincha "antikbus" so'zidan olingan bo'lib, "Qadimiy" degan ma'noni bildiradi. Bu ibora XV asrda Italiya gumanistlari tomonidan kiritilgan bo'lib, asosan Qadimgi Grek-Rim madaniyati va san'atini ifodalash uchun ishlatilgan. Evropa, Osiyoning bir qismi hamda Shimoliy Afrikada yashagan xalq va qabilalar san'ati ham qisman antik san'atga aloqdordir. Greklar o'zlarini Ellinlar deb o'z mamlakatlarini esa Ellada deb ataganlar. Ellada senate keyinchalik Iskandar Zulqarnayn bosib olgan juda katta impyeriya san'atining rivojlanishiga ta'sir o'tkazdi. Elladaliklar san'ati Qadimgi Rim san'atiga ta'sir etdi. Rimliklar Grek san'atini e'zozladilar, o'rgandilar va uni yangi pog'onaga olib chiqdilar. Antik madaniyat va san'at tarixi 476 yili Rim impyeriyasining qulashi bilan tugallanishini ham shu bilan izohlash mumkin. Antik san'at asrlar mobaynida insoniyatni maftun etib, uni o'ziga jalb etib kelmoqda. Evropa xalqlari shu

san'at va madaniyatga, grek va rimliklar yaratgan ma'naviy boylklarga murojaat qilib keldilar. Bugungi Evropa san'ati va teatri, adabiyoti va falsafasi antik dunyoga suyanadi. o'yg'onish davri, XVII asrda paydo bo'lgan klassitsizm badiiy oqimi namoyandalari ijodi ham antik dunyo san'atiga taqlid qilish asosida rivojlanadi. O'rta Osiyo

xalqlari, jumladan O'zbekiston xalqlari ham ellinlar madaniyati va san'atildan baxhramand bo'ldilar. Buni O'zbekiston tuprog'idan topilgan va topilayotgan grek madaniyati va san'atiga oid juda ko'p namunalar yoki ular ta'sirida yaratilgan madaniyat yodgorliklari ham isbotladi.

Egey yoki Krit-Miken san'ati.

Antik madaniyati uzoq vaqt davomida rivojlanib bordi. Uning rivojlanishida Peloponnes yarim oroli va Egey dengizidagi ko'pgina orollarda, Kichik Osiyoning g'arbiy sohillarida eramizdan avvalgi III-II minginchi yillarda yashagan qabilalar madaniyati muhim rol o'ynadi. Antik dunyoning eng qadimgi tarixi "egey" yoki "krit-miken" madaniyati bilan boshlanadi. Bu madaniyat yodgorliklarining dastlabki arxeologik kashfiyotlari Mikena va Kritda topilganligi va mulligi tufayli bu san'at Adabiyotlarida ba'zan krit-miken san'ati, deb ham yuritiladi. Egeyo madaniyatining eng gullagan davri eramizdan avvalgi 2000 yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda hashamatli me'morchilik kompozitsiyalari, podsho saroylari, tasviriy va amaliy-dekorativ san'at namunalari yaratilgan. Shunday nodir yodgorliklardan biri ingliz arxeologi A.Evans tomonidan Kritdan topilgan Knoss saroyining qoldiqlaridir.

Knoss saroyida ustunlardan keng foydalanilgan. Tosh tag kursiga urnatilgan yog'ochdan ishlangan ustunlar Knoss saroyining tepa tomonini ko'tarib turish uchun ishlatilgan. Bu ustunlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular pastga tomon torayib borgan. Saroy devorlariga suratlar ishlangan, pollari esa bejirim naqshlar bilan bezatilgan.

Knoss saroyida ayol tasviri yaxshi saqlangan. Arxeologlar uni "Parijlik ayol" deb nomlaganlar. U shaffof materiallardan tuqilgan libos kiyib olgan. Ayol boshi yon tomonidan ishlangan, kuzi esa old tomondan tasvirlangan, Monumental haykaltaroshlik belgisi bu erda uchramaydi. Lekin amaliy-dekorativ haykaltaroshlik va zargarlik san'ati borasida kritiklar nodir yodgorliklar qoldirganlar. Ular tosh-taroshlikda juda mohir bo'lib, toshdan vazalar ishlaganlar, nafis burtma tasvirlar yaratganlar. Ayniqsa, turli dengiz hayvonlarining burtma tasviri diqqatni tortadi.

Eramizdan avvalgi XIV asrga kelib, Krit madaniyati inqirozga yuz tutdi. Endilikda Egey madaniyatining markazi grek materigiga - Peloponnes yarim oroliga va undagi Mikena, Tirinf manzillariga kuchdi. Bolkrn yarim orolining janubida, Egey dengizi orolarida va Kichik Osiyoning G'arbiy soxutlarida yashagan axeyaliklar bu yangi madaniyat taraqqiyotini belgiladilar. Bizgacha Mikena va Tirinfdagi baland tepaliklar ustiga qurilgan qal'alar, qurg'onlar yetib kelgan. Ular eramizdan avvalgi XIV-XIII asrlarda qurilgan. Bu qurg'onlarning devorlari og'irligi 5-6 tonna keladigan toshlardan qurilgan bo'lib, devorning qalinligi 6-10 m. xatto undan ham ortiq bo'lgan. Masalan, Tirinf qurg'oni devorining qalinligi 17,5 m. bo'lgan. Devor ichi bo'shliq bo'lib, u yerda xazina, oziq-ovqat, qurol-aslaha saqlangan.

Tirinfdagi akropol sodda, atrofi qalin devor bilan o'ralgan bo'lib, uning uch darvozasi bo'lgan.

Mikena me'morchiligida darvoza qurilishiga katta e'tibor berilgan. Mikena qurg'onining markaziy darvozasi "Shyerlar darvozasi" deb nomlangan. Darvoza atrofi yaxlit katta toshlardan qurilgan. Tepasiga ustunlarni ushlab turgan ikki shyerning bo'rtma tasviri ishlangan. Bu ustun Mikena podsholari qudrati va birligining ramzi bo'lgan, Tirinf va Mikena saroylarining devorlari ganch bilan ishlanib, devoriy suratlar bilan bezatilgan. Mikena rassomlari ov manzaralari, ayniqsa, jang manzaralarini tasvirlashni sevishgan. Tirinf, Mikena devoriy suratlari Krit san'atkorlarining asarlaridan badiiy jihatdan bushligi, figuralarining bir muncha statikligi, chizilgan suratlarining birmuncha quruqligi bilan ajralib turadi. Eramizdan avvalgi XII asr o'rtalarida Bolkon yarim orollarining shimolidan janubga tomon siljiy boshlagan doriy qabilalarining Egey orollaridagi davlatlarni bosib olishi Peloponnesdagi egey madaniyatini tugashiga sabab bo'ldi. Lekin uning keyingi ellin madaniyatiga ta'siri ko'p bo'ldi.

Elladaliklar Egey madaniyatining eng yaxshi yutuqlarini o`zlashtirdilar. Ular Krit-Miken diniy-mifologik tushunchalarini qabul qildilar. Kulolchilik mayda plastik san'ati an'analari Ellada san'ati taraqqiyotida davot ettirildi.

Tayanch tushunchalar.

Galyereya (ital. daNepa) - binoning alohida bo`limlarini birlashtiruvchi uzun va ingichka usti berk xona. Baltisteriya butxona

Savollar:

1. Antik san'atni tushuntirib bering.
2. Krit-miken san'ati haqida so`zlang.
3. Knoss saroyi haqida nimani bilasiz?

MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU: QADIMGI GRETSIYA SAN'ATI. GRETSIYA SAN'ATI TARIXIY RIVOJLANISHINING ASOSIY BOSQICHLARI.

REJA:

1. Qadimgi Gretsiya san'atining jahon madaniyati tarixida tutgan o`rni.
2. Me'morchilik va haykaltaroshlikning o`ziga xos tomonlari.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tom-1, Toshkent, Utsituvchi, 1986 i. (69-78)
2. Vippyer B.R. «Isskustvo drevney Gretsii» M., 1972. (10-23)

MAVZUNING MATNI:

Odatda Qadimgi Gretsiya san'ati tarixi Mikenaning qulashi va Doriylar tomonidan Peloponnes, uning janubida joylashgan orollar, Kritning bosib olinishi bilan boshlanadi va eramizdan avvalgi XI asrdan I asrgacha bo`lgan davrni o`z ichiga oladi. Bu tarixiy-badiiy davr turt bosqichdan iborat.

- 1). Gomyer davri (er.av. XI-VIII asrlar);
- 2). Arxaika davri (er.av. VII-VI asrlar);
- 3). Klassika davri (er.av. V-IV asrlarning dastlabki uch choragi);
- 4). Ellinizm davri (er.av. IV-I asrlar).

Greklar birinchi bor badiiy ijodda insoniyatning asriy muammolarini yechishga urindilar. Ular botirliq jasorat, Vatan mehri va nur insonning qudratini ulug`ladilar, uning jismoniy go`zalligi va ma'naviy barkamolligini ifodalab, ideal, garmonik kamol topgan inson obrazini yaratishga intildilar. Buyuk Sofoklning "Tabiatda insondan kuchli zot yuq", degan fikri davr estetikasi, dunyop qarashini o`zida mujassamlashtirgan. Qadimgi Gretsiyada faoliyatli, davlat manfaatini o`z manfaatidan ustun quyadigan insonni ulug`ladilar. Irodali, Vatanni sevadigan va uning uchun kurasha oladigan inson obrazini ideal inson, deb bildilar.

Xar to`rt yilda o`tkaziladigan Olimpiya musobaqalari esa, erkin Ellinning jismoniy va ma'naviy shavkatini namoyon etuvchi bayramga aylandi, g`oliblarga haykallar urnatildi. Darhaqiqat, Grek san'ati insonning real his-tuyg`ularini badiiy ifoda etishi bilan hamon kishiga zavq-shavq baxsh etmoqda inson akl-idroki, zakovatini tarannum etib, unga kuch bag`ishlamoqda. Grek san'atining shu jihati Evropaliklar tomonidan ham, Sharq, xalqlari tomonidan ham e'zozlanadi.

Mamlakatimiz san'atkorlari ham bu san'at namunalariga murojaat qilib, o`zlarining mahoratlarini oshirganlar.

Gomyer davri san'ati.

Qadimgi Gretsiya tarixining eramizdan avvalgi XI-VIII asrlari Gomyer davri deb ataladi. Bu davr san'ati va madaniyatini o'rganishda Gomyerning "Iliada" va "Odissey" dostonlari qimmatli manba hisoblanadi. Miken yozuvlarining o'qilishi shu davrga oid ma'lumotlarning kengayishiga yordam berdi. Gomyer davrida hunarmandchilik ayniqsa, kulolchilik va u bilan bog'liq bo'lgan ko'zaga gul solish san'ati ravnaq topgan. Dastlabki ishlangan kulochilik buyumlari - ko'zalarda Qadimgi Grek amaliy-dekorativ san'atining o'ziga xos xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu ko'zalar yo'zasiga geometrik naqshlar ishlangan bo'lib, ularning shakli kurkam naqshlar kompozitsiyasi aniq siluettlari qat'iy. Bu xususiyatlar buyumga o'zgacha latofat kiritadi.

Diniy marosimlar bilan bog'liq bo'lgan katta xajmdagi Dipilok ko'zalari (Afrika yaqinidagi Dipilon darvozasi yaqinidan topilgani uchun shunday deb nomlangan) shunday xarakterda ishlangan. Gomyer asri kulolchilik buyumlari, ko'zalarida geometrik naqshlardan tashkari o'simliklardan ishlangan naqshlar, hayotiy voqealarni sxematik talkin etuvchi tasvirlar o'chraydi.

Arxaik Gretsiya san'ati.

Eramizdan avvalgi VIII asr oxirlaridan boshlab, ilk sinfiy jamiyat tashkil topa boshlagan. Eramizdan oldingi VII-VI asrlarda arxaiq ya'ni Qadimgi (grekcha "arxeyos" Qadimgi demakdir) davr deb nomlanadi. Arxaika davrida Gretsiyada ilmiy fikrlar rivojlanadi. Tibbiyot, astronomiya, tarix geografiya, matematika taraqqiy qildi, poeziya, adabiyot, teatri kamol topdi, grek yozuvi paydo bo'ldi. Greklar o'zlaridan avvalgi xalqlar, Sharq, mamlakatlari Bobil, Misrning fan va madaniyat borasidagi yutuqlarini chuqur o'rganib, o'zlarining betakror san'at va madaniyatlarini yaratishga muvassar bo'ldilar.

Me'morlik. Arxaika davri me'morchilik san'ati shaharlarning rivojlanishi va qurilishi bilan bog'liq. Grek ibodatxonalari bir necha tipda bo'lib, ularning ichida eng keng tarqalgan tipi peripter hisoblangan. Bu tipda qurilgan binoning markaziy qismi muqaddas yer-tsella bo'lib, atrofi esa ustunlar bilan o'ralgan. Grek me'morchiligining bu tipi faqat grek me'morchiligidagina emas, balki jahon san'ati me'morchiligida ham katta rol o'ynadi. Ilk Arxaika ibodatxonalari birmuncha past va o'zunroq qilib qurilgan. Ularning ko'rinishi vazmin va salobatli. Pestumdagi (Italiya) Gyera ibodatxonasi (er.av.VI asr o'rtalarida) shu jihatdan ibratli. Korinfdagi Apollon ibodatxonasi (yer.av.VI asrning ikkinchi yarmida qurilgan) periter tipidagi doriy orderida ishlangan bo'lib, uning old tomonida 6, yon tomonida 15 ustun o'rnatilgan. Bu ibodatxonada ham Arxaika me'morchiligining xarakterli tomonlari ochiladi.

Haykaltaroshlik. Arxaika davrida grek monumental haykaltaroshligi kamol topa boshladi. Toshdan yaratilgan haykallar namunasi esa eramizdan avvalgi VII asrlarga to'g'ri keladi. Haykaltaroshlikning rivojlanishida Krit san'atkorlarining ta'siri sezilarli bo'lgan. Arxaika davri haykaltaroshligida odam gavdasini alohida tasvirlash bilan birga, voqealarni aks ettiruvchi kompozitsiyalar, masalan, olishuvlar ko'rsatiladi. Persey va Gerakl qahramonligiga, xudolar va gigantlar jangiga bagishlangan kompozitsiyalar" shu davr haykaltaroshligi maxsulidir. Arxaika davrining ko'zaga surat solish san'ati dastlab qora figurali vazalarda namoyon bo'ldi. Bunday vazalarga qora lak bilan turli tasvirlar ishlangan. Ayniqsa qora figurali vazalar ishlash san'ati VI asrning II-III choragida rivojlanib, bu sohada antiqali qurollar va rasmlar chiqarishgan. Shunday mashhur ustalardan biri, rassom Klitiy bo'lgan. U jahonga mashhur bo'lgan "Fransua vazas"ni bezatgan. Er.av. 540-530 yillarda qizil figurali vazalar ishlash keng tarqaladi. Bu vazaga gul solish san'atida realistik tendentsiyalarning ortib borishi sabab bo'ldi. Qizil figuralarda tasvirlangan obrazlar, tasvirlar ko'zaning tabiiy rangi pishirilgan loy rangida

(qizg'ish, qizg'ish jigarrang) qoldirib, fon, qolgan bo'shliq esa qora lak bilan bo'yab chiqilgan. Bu uslub voqelikni real svirlashda katta imkoniyatlarga ega bo'lib, eramizdan avvalgi VI asrning uchinchi choragidan IV asrgacha davom etdi. Eramizdan avvalgi V asrga kelib, Gretsiya o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotining eng yuksak bosqichiga ko'tarildi.

Yuqori klassika. Eramizdan avvalgi V asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Gretsiya siyosiy, iqtisodiy va madaniy ravnaqining oltin davrini boshladi. San'atning hamma tur va janrlari rivojlanib, yuqori klassika davri kishilarining estetik ideal haqidagi tushunchalarini mukammal badiiy obrazlarda ko'rsatadi. Bu taraqqiyotda, so'zsiz, shu avrning yirik davlat arbobi Pyerikl muhim rol o'ynadi. Yuqori klassika davrida Afina akropoli o'zining tugal ko'rinishuti egalladi. Pyerikl tashabbusi bilan Afinaning ichki kap'asi - Akropol qayta tiklandi. Bu qal'a Eron-Grek urushida vayron bo'lgan edi. Eramizdan avvalgi V asrning uchinchi choragida bu yerda oq marmardan yasalgan grek me'morchiligining nodir durdonalari bo'lgan Parfenon, katta darvozaxona - Propiley, qanotsiz g'alaba ma'budasi Nikaga atab qurilgan Nika Aptyeros qad ko'tardi. Bu binolar badiiy bezakka boy bo'lgan. Masalan, Propiley devorlari davlatning jangovor o'tmishini tasvirlovchi sur'atlar bilan bezatilgan. Akropolning ochiq maydonida Afina davlatining kuch-qudratini va ulug'ligini o'zida ifodalab, grek tarixida birinchi bor umumellin- birligini namoyish etuvchi me'morchilik ansambli edi. Akropol tepaligining yon bag'irlarida qurilgan ibodatxona va tomoshaxonalar esa uni yanada mu'tabar, muqaddas dargoh darajasiga ko'targan. Grek klassikasi me'morchiligining beqiyos namunasi, yuksak aql-zakovat mevasi va afinaliklar homiysi bo'lgan Afina ma'budasiga bag'ishlangan Porfenon ibodatxonasi hisoblanadi. Eramizdan avvalgi 447-433 yillarda me'morchilik Ixtin va Kallikrat tomonidan qurilgan bu ibodatxona afinaliklarning xazinasini saqlash uchun xizmat qilgan. Parfenon ibodatxonasining bezak va haykallari esa davrning buyuk haykaltaroshi, Pyeriklning yaqin safdoshi Fidiy rahbarligida bajarilgan. Bu davrga kelib, haykaltaroshlik yuksak kamolot davriga qadam qo'ydi. Haykaltaroshlar endilikda odam qomati va yo'z tuzilishini to'g'ri tasvirlabgina qolmasdan, o'z asarlarida murakkab harakatlarni ham ifodalashga, kompozitsiya yichimining hayotiy bo'lishiga alohida e'tibor bera boshladilar. Shunday masala bilan shug'ullangan yirik haykaltaroshlardan biri Miron hisoblanadi, Uning mashhur asarlaridan biri "Diskobal" (Disk otuvchi) haykalida jismoniy go'zal, ma'naviy kuchli ideal inson obrazi yaratiladi. So'nggi klassika davri haykaltaroshlik realistik tendentsiyaning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Haykaltaroshlar o'z qobiliyati, dunyoqarashi, imkoniyatlaridan kelib chiqib, inson ma'naviy olamining turli kurrallarini yorita boshlaydilar. Bu xususiyat so'nggi klassikaning buyuk haykaltaroshlari Skopos, Praksitel, Lisipp ijodida sezilarli edi.

Davr ziddiyatlari, san'atda sodir bo'layotgan o'zgarishlar so'nggi klassika davrining yirik haykataroshi Skopos ijodida o'z ifodasini topdi. U yuqori klassika an'analarini davom ettirib, monumental, qahramonlik ruhi bilan sug'orilgan haykaltaroshlik kompozitsiyalarini ishladi, lekin asarlarida yuqori klassikaga xos xotirjamlik, ulug'vorliq vazminlik emas, balki serg'ayrat, kuch-quvvatga to'lib-toshgan kishilarning ko'rinishi, ma'naviy ichki dunyosi ochib ko'rsatiladi. Skopasning mashhur asarlaridan biri "Menada" (Vakanka, Dionisning umr yuldoshi) haykalidir.

Unda raqs dunyosiga chumgan, maftun bo'lgan Menada holati tasvirlanadi.

Menadaning berilib raqsga to'shayotgan holati orqali tashlangan bosh xarakati, spiralsimon buralgan gavda orqali ochib berilgan. Obrazning har tomonlama idrok etilishini hisobga olish ham Skopos ijodini avvalgi davr san'atidan farqlaydi.

Tayanch tushunchalar.

Garmoniya - (grek hasmoniya - borliq bo'lish, munosiblik muvofiqlik) badiiy asar qismlarining mutanosibligi.

Savollar:

1. Gretsiya san'ati rivojlanishining asosiy bosqichlari.
2. Gomyer davri san'ati hakdda so'zlang.
3. Klassika davrida Gretsiya san'ati turrisida nima bilasiz?

MA'RUZA 2SOAT.

MAVZU: ELLINIZM DAVRI SAN'ATI.

REJA:

1. Ellinizm davri san'ati.
2. Ellinistik davlatlarning vujudga kelishi.
3. Ellinistik Misr san'ati.

Adabiyotlar:

1. Vippyer B.R. «Isskustvo drevney Gretsii» M., 1972. (23-31)
2. Kun N.A. «Legendo` i mifo` drevney Gretsii» M., 1975. (25-33) ,

MAVZUNING MATNI:

Bu davr me'morchiligi o'zining hashamatliligi, dabdabadorligi va katta hajmga intilishi bilan harakterlanadi. Me'morchilik nazariyasi rivojlanadi. Bu davrda miletlik Gippodamaning shahar«urilishi borasidagi sistemasi muhim rol uynadi. Shu plan asosida qurilgan Milet, Priena shaharlarining kuchalari ochiq va keng praspektlardan tashkil toptan. Uning bosh maydoni atrofi esa turli ijtimoiy binolar bilan uralgan.

Ellinizm davri san'ati katta yutuk ishlarga erishdi. Klassika davri portret san'atiga xos fazilatlar, umumlashma ideal obraz yaratish borasidagi printsiplar bu davrda tasvirlanuvchining individual xislatlarini chuqurroq ochish, ma'naviy kuyufasini ishonarli talqin etish tendentsiyasi bilan almashdi, bu xususiyatlar Ellinistik Gretsiya san'atida yaqkrl seziladi. Ellinistik Misr Ptolemeylar podsholigi davrida gullab yashnadi, kudratli davlatga aylandi, Uning poytaxti Aleksandriya esa ellinistik dunening yirik madaniy-siyosiy markazi, yirik Port shahri bo'ldi. Ellinistik Misrning oq marmardan ishlangan hashamatli binolari dunyoga mashhur bo'lgan. Yetti mo'jizaning biri, deb hisoblangan 120 metrli Farros mayogi (mash'ali), Aleksandriyaning haykaltaroshlik bilan bezatilgan park-boglari ham olamga mashxur bo'lgan. Ellinistik Misr badiiy maktabida yuqori klassika traditsiyalari (ko'proq Praksitel) sezilarlidir, Tematikasida hayotiy, maishiy ham da intim-lirik mavzu etakchi o'rinni egallaydi. Bu janrda ishlangan kompozitsiyalarda ko'proq oddiy xalq hayotidan olingan voqealar tasvirlanadi. Qariyalar, bolalar obrazi ko'proq uchraydi. "Keksa baliqchi", "G'oz bilan uynayotgan bola" haykallari bunga misol bo'la oladi. Afrodita haykali ko'p ishlangan. Ellinistik Misr san'atida allegorik talkii etilgan haykallar ham mavjud. Masalan, "Nil" kompozitsiyasi, tosh o'ymakorligining namunasi, "Gonzaga komeyasi" bo'rtma tasviri mashhurdir. Unda podsho Ptalemey va malika Arsinoyaning boshlari yon tomondan tasvirlangan. Lekin klassika davridagidek yuksak roya bu yerda chegaralangan.

Bu asar yana bir bor Ellinizm davri so'ngida san'atdagi idealogik kuchning susayib borganini ko'rsatadi va ijtimoiy hayotda sodir bo'lgan chuqur inqirozni ifoda etadi.

Baza (grek «azl z» - asos) kolonnaning yoki pliyastrning tekislangan pastki qismi, supachasi.

Savollar:

1. Ellenistik davlatlarning vujudga kelishi haqidaso'zlang.

2. Ellenizm davrida portret san'ati.
3. Ellenizm davrida san'atning rivojlanishi.

MA'RUZA 2 SOAT.

MAVZU: QADIMGI ITALIYA SAN'ATI.

REJA:

1. Qadimgi Italiya san'ati, uning geografik o'rni, davlat chegarasi.
2. Qadimgi Rim san'ati, tasviriy san'at va haykaltaroshlik
3. Rim san'ati va madaniyatining ahamiyati xakida ma'lumot.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev N.U. «San'at tarixi» Tom-1, Toshkent, O'qituvchi', 1986 i. (96-103)
2. «Isskustvo stran i narodov mira». Kratkaya xudojestvennaya entsiklopediya. M., 1968. Tom - 9. (41-53)

Eramizdan avvalgi VII asrning to'rtinchi yarmida yangi eraning V asriga Qadar bo'lgan o'n ikki asr mobaynida italiyaliklar san'ati va badiiy madaniyati gullagan davrini boshidan kechirdi. Qadimgi dunoning yirik davlatlaridan hisoblangan Rim imperiyasi paytida katta xajmdagi me'morchilik ansambllari vujudga keldi, me'morchilikning yangi tiplari paydo bo'ldi. Italiyaliklar qadimdagi Gretsiya san'ati va madaniyatiga zur hurmat bilan karadilar. Uni ijodiy o'zlashtirdilar, nazariyasini yangi ilmiy bilimlar bilan boyitdilar. Realistik portret, tarixiy mavzudagi relief yaratish, mozaika, amaliy san'at borasidagi nozatorlik namunalarini ko'rsatadilar. Qadimgi Italiya xalqlari ichida etrusklar bo'lgan. Ular eramizdan avvalgi g'LN~g'L asrlarda Italiyaning O'rta va janubiy qismini egallaganlar. Etrusklar kurish san'atida katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. Ular toshlardan katta- katta imoratlar solganlar, birinchi bo'lib toshdan gumbaz va arkalar ishlaganlar. Etruriya shaharlari (Kyer, Tarkvini, Veym, Klezium) baland, qalin, mustahkam devorlar bilan uralgan. Keng yullar, mustahkam ko'priklar va kanallar qurilgan. Etrusk Haykaltaroshlaridan biri Vulka hisoblanadi. U Rimga Kapitoliyda Yupiter ibodatxonasini bezashga taklif etilgan. Vulka Veydagi Apollon ibodatxonasining dekorativ haykallarini ham ishlagan. Apollon (Veym Apoloni deb yuritiladi) san'atkor ijodining- o'ziga xos tomonini harakterlaydi. Unda san'at va nur xudosi bo'lgan Apollonning shahaam kddamlar bilan odimlab ketayotgan vaqti tasvirlangan. Shaffof, engil libos ostidan uning rivojlangan muskuli va kuchli krmati kurinib turibdi. Etruriya jamiyatining eng gullagan davri eramizdan avvalgi U11-U1 asrlarga turri keladi. Eramizdan avvalgi VI asrdan boshlab, Etrusk san'atiga Italiyanin'g janubidagi grek koloniyalari san'atining tasviri sezila boshladi. Etrusklar grek alfavitno'y, teatr va mifologiyasini kdbul qildilar. Greklar singari ular ham Yo'zasiga byreleflar tushurilgan oltin tangalar chikdra boshladilar.

Qadimgi Rim san'ati.

Qadimgi Rim san'ati Apenin -yarim orollaridagi ko'pgina xalqlar, jumladan, etrusklar, keyinroq Rim bosib olgan yerlardagi boshqa xadklar san'ati ta'siryda- rivoj topdi. Rim imperiyasining birinchi imperatori Oktavian Avgust xukmronlik qilgan yillar(eramizdan avvalgi 27 yil - yangi eraning 14 yillari) san'at va madaniyatning haqiqiy rivojlangan 6osqichi bo'ldi. Rim davlatining' "oltin asri" hisoblangan bu davrda nazarietchi me'mor V'itruviy, tarixchi Tit Livii, shoirlardan Vyergiliy va Goratsiolar yahab ijod etdilar. Me'morchilik rivojlandi, shahar 'qurilishi- avj oldi.

Qadimgi Rimning eng katta binolaridan biri-Kolizey Amfiteatridir. Planda Kalizey gigant oval bo'lib, uning asosi 188x156 metr, devorlarining balandligi 48,5-metrga yaqin. Gladiatorialar jangi uchun mo'ljallangan bu qurilmaga bir vaqtning o'zida 55 ming tomoshabin siqgan. Rim

me'morchiligining yana muhim yodgorligi "Hamma xudolarning qasri" - Panteon hisoblanadi. Me'mor Apollodor Domashoqiy tomonidan 118-125 yillarda qurilgan bu bino antik dunyoning eng katta gumbazli binosi bo'lib, unda Rim me'morchiligining novatorlik xususiyati yaqqol ko'zga tashlanadi.

Tasviriy san'at. Rim tasviriy san'atidan bizgacha ko'pgina haykaltaroshlik namunalari (relef, portret, tematik kompozitsiyalar) saqlanib kelgan Rimliklarning portret san'atidagi yutuqlari, ayniqsa kattadir. Respublika davrida realistik portret rivojlandi va antik dunyo san'atida etakchi o'rinni egallaydi.

Rassomlik va amaliy san'at.

Rimning gullagan shaharlari Pompei va Gyerkulanumdagi boy, zadogonlarning uylari devorlariga ishlangan suratlar Rim rassomligi haqida ma'lumot beradi. Devoriy suratlarda Qadimgi grek ustalari ishlagan nusxalardan ko'chirmalar, turli naqsh, gul va girlyandalar tasviri ham keng uchraydi. Bu uylarning pollari mozaika bilan bezatilgan. Ularda sayyor aktyorlar, dengiz osti manzaralari, uro'shayotgan xuroz va shunga o'xshash voqyealar tasvirlangan. Shunday mozaikalardan biri Favna uyidagi Aleksandr Makedonskiyning Eron shoxi Doro bilan jangi tasviridir.

Tayanch -tushunchalar.

Arxivtrav (grek «agche» - boshlanishi, lotin. «trabz» -to'sin) kolonna kapitellarida yotgan birlashtiruvchi to'sin.

Savoyalar:

1. Etrudhya san'ati va madaniyati haqida so'zlang.
2. Qadimgi Rimda me'morchilikning rivojlanishi.
3. Shu davrda tasviriy san'atning ravnaqi.

MA'RUZA 2 SOAT.

MAVZU O'RTA ASRLAR SAN'ATI.

REJA:

1. Sharq va G'arbda o'rta asrlar tarixining davriy chegarasi, rivojlanishidagi asosiy bosqichlar.
2. Vizantiya, Sharqiy Evropa va Kavkaz orti san'ati.

Adabiyotlar:

- 1, Tyajelo V.V., N., Sopodinskiy O.I. "Isskustvo srednix '-vekov" M 1975. (31-42)
- 2; Abdullaev N.U, «San'at tarixi» Tom-1, Toshkent, O'qituvchi, 1986 i. (107-117)

MAVZUNING MATNI:

Yer yuzida feodalizm formatsiyasining paydo bo'lishidan tortib, uning rivojlanishi va nihoyat, uning inqirozidan keyingi • formatsiyaga o'rinishi, bo'shatib berguncha bo'lgan davrdagi san'at odatda, o'rta asrlar san'ati deyiladi. Bu san'at turli mamlakatlarda turli vaqtda boshlangan va davom etgan. Jumladan, Evropada u Buyuk Konstantin podsholik qilgan davrdan (IV asr) boshlanadi. Uning dastlabki inqirozi esa XIII-XIV asrlardagi Italiyadagi shahar-davlatlarning vujudga kelishi bilan tezlashadi. Evropadagi ayrim mamlakatlarda feodalizm VII-VIII asrlar va undan kech ham boshlanib, XVII asrlarning so'ngigacha davom etgan (masalan, Vizantiya, Qadimgi Rus). Aksincha, Sharq mamlakatlarida (masalan Xitoy, Hindistonda) o'rta asrchilik birmuncha erta boshlangan. Lekin uning inqirozi cho'zilib ketib, XIX asrgacha va undan keyinroq ham davom etgan.

O'rta asrlarda me'morchilik etakchi o'rinni egalladi, Bizgacha O'rtaasrlar me'morchilik san'atining juda ko'p nodir yodgorliklari saqlanib kelgan. Bu yodgorliklar, ayniqsa,

monumental me'morchilik san'ati o`rtaasrlar ijtimoiy, iktisodiy va madaniy hayotini urganishda muhim, o`rinni egallaydi. Ular davrning diniy, falsafiy qarashlarini aks ettiribgina qolmay, inson aql- zakovatining qudratini ulug`laydi. Bu davrda qurilgan Evropadagi ibodatxonalar, musulmon Sharqidagi hashamatli machitlar, buddizm yodgorliklari O`rtaasr tafakkurining mahsuli sifatida xozirgacha kishilar kdpbini tulkinlashtiradi. Buyuk inson aql-zakovati kudratiga ta'zim etishga da'vat etadi.

Vizantiya san'atining o`ziga xos tomonlari IV asrda uning maydoniga xristian dinining kirib kela boshlagan davridan shakllana bordi. Bu xususiyat Vizantiyaning dastlabki gullagan davri VI-VII asrlarda yaqqol namoyon bo`ldi. Konstantinopal bu davrda katta Vizantiya impyeriyasining faqat siyosiy markaziemas, balki madaniy uchog`iga ham aylandi.

Vizantiya me'morchiligi uslubi grek va rim me'morchiligi an'analarining mahalliy an'analar bilan uyg`unlashishidan vujudga kelgan. Jumladan, Konstantinopoldagi Sofiya ibodatxonasi o`z konstruktiv tuzilishi jihatidan Panteon ibodatxonasi konstruktiviyasiga o`xshab ketadi, lekin bu o`xshashlik bir muncha yashiringan holda talqin etilishi bilan harakterlanadi. Vizantiya rangtasvirining nodir namunasi XII asr birinchi yarmida Konstantinopollik usta tomonidan ishlangan «Vladimir Bibi maryami» ikonasi hisoblanadi. Vizantiya san'ati madaniyati, jahon xalqlari san'ati va madaniyatining rivojlanishiga katta ta'sir o`tkazadi. Bu madaniyat janubiy Slavyanlarga o`z ta'sirini ko`rsatadi, Qadimgi Rus san'ati va madaniyati taraqqiyotida muhim rol o`ynaydi, Vizantiya me'morligi amaliy san'at namunalari ko`pgina xalq, san'atkorlari uchun namuna maktabi vazifasini o`tadi.

VI-VII asrlarda slavyan qabilalarining Bolqon yarim oroli tomon ommaviy ko`chishi Vizantiya impyeriyasida feodal munosabatlarning tezlanishiga, quldorlik formatsiyasining tugashiga olib keldi. Shu bilan birga slavyan qabilalarining Vizantiya bilan tuqnashi ularning ijtimoiy va siyosiy rivojlanishlarida, asta-sekin esa ilk feodal davlatlarning paydo bo`lishida muhim ahamiyatga ega bo`ldi. Bu yerda ular Bolqon qabilalari bilan assimilyatsiyalashib ketishdi. Bolqon yarim orolida yirik davlatlar galma-galdan maydonga chiqdi va inqirozga uchradi. Ana shular ichida Bolgariya podsholigi, Syerbiya va Xorvatiya davlatlari yirik bo`lib, taraqqiyotida hamsezilarli iz qoldirdilar.

Bolgariya san'ati va madaniyatining birinchi taraqqiyoti IX-X asrlarga to`gri keldi. Bu davrda slovyan yozuvi va bolgar adabiyoti paydo bo`ldi. Bolgar san'atiga xos bo`lgan xususiyatlardan biri, antik an'analarning unda uzoq yashashidadir. Jumladan, uning me'morchiligida tekis yoyilgan tomi va yon tomonlaridagi binolar o`zoq, vaqt saqlangan. Bunga avliyo Sofiya ibodatxonasi misol bo`la oladi. XI asrdan boshlab, bud-gumbaz tipidagi binolar qurila boshlandi. Shu tipda qurilgan dastlabki ibodatxonalar Presp kuli atrofidagi German cherkovi (1066 i.) bo`lib, u o`zining nozik nisbati, konstruktiv tuzilishining aniqligi bilan harakterlanadi. Bino juda sodda bezatilgan. 1187 yili Bolgariya mustaqil davlatga aylandi. Tarixchilar ikkinchi Bolgariya podsholigi davrini shu yildan boshlab hisoblaydilar.

Feodalizmning yangi bosqichi bo`lgan bu davr savdo-sotiq, madaniyat va san'atning jonlanishi bilan harakterlanadi. Me'morchilik bezagiga e'tibor berish Bolgariyada keng o`rinni egalladi. Bu davrda miniatyura, ayniqsa, yog`och uymakorligi juda rivojlandi. Bu uymakorlikning Qadimgi namunasi Oxirdagi Nikolay cherkovi uchun ishlangan eshik yuzasidagi turli qush, hayvon va o`simliklar dunyosidan olingan obrazlar tasviridir. Yozuv manbalari Bolgariyada zargarlik san'ati ham yuksak bo`lganligidan dalolat beradi. XIV asrning ikkinchi yarmida turklar tomonidan bosib olinishi uning san'at va madaniyatiga salbiy ta'sir qildi. Uning monumental san'at taraqqiyoti deyarli to`xtadi.

XII-XIV asrlarda Syerbiya b Bolqon yarim orolidagi yirik davlatlardan biriga aylandi, san'at va madaniyatning gullagan davrini boshidan kechirdi. Syerhasham me'morchilik va monumental rangtasvir san'atida muhim yutuqlarni qo'lga kiritib, O'rta asrning etuk markazlaridan biriga aylandi. Syerbiya Vizantiya va Italiya bilan yaqin munosabatda rivojlandi, ularning san'atidan ta'sirlandi, Vizantiya san'ati an'analari ayniqsa, rangtasviri Syerb san'ati taraqqiyotida muhim o'rinni egalladi. Me'morchilik sanatida esa G'arbiy Evropa an'alarining ta'siri seziladi. Syerb san'atining ilk namunalari bizgacha kam yetib kelgan va ularda ko'proq Evropa roman davri san'ati an'analari ta'siri bo'lgan. Bu davr me'morchilik namunalari plan jixatidan sodda, bazilika tiplariga yaqin ravokli chyerkovlar bo'lib, ularning eshik va darchalari atrofi sodda bo'rtma tasvirlar bilan bezatilgan. Syerb san'atining Rarbiy Evropa bilan alokasi XI asrdan rivojlana boshlagan miniatyura san'atida ham namoyon bo'ladi. Syerb me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri, uning dekorativ harakterdaligidir. Bu xususda Studennitsadagi Bibi Maryam chyerkovi diqqatga sazovordir. Binoning tashqi ko'rinishiga alohida e'tibor berganlar, u oq va kul rang marmar bilan pardozlanib, arkatura frizi bilan bezatilgan. Konsollarda odam va hayvon niqoblari ishlangan, garbiy va janubiy peshtoqlar, mexrob darchalari o'yma naqqoshlik bilan bezatilgan. Naqsh uchun o'simliklar dunyosi, qo'sh, xayvon va odamlar shakli olingan. Nyerezedagi (Makedoniya) Panteleymanx ibodatxonasi devoriy suratlari Syerb monumental rangtasviri to'g'risida tasavvur beradi.

«Butdan tushirish» mavzusiga bagishlangan suratlarda kuchli xayajoi va motam, iztirob, qaygurish ishonarli va ifodali tasvirlangan. Bu tasvirlarda butdan tushirilgan Iaga aza tutayotgan, chuqur qayg'u va motam bilan uni kuchoqlayotgan Bibi Maryam, Iso tomon chuqur qayg'u va motam bilan engashib qarab turgan Ioan obrazlari chuqur motam holatida ta'sirli ishlangan. Yosh avliyolar obrazi ham ta'sirli va harakterlidir. Bu tasvirlarda rassom kontur chiziqlardan foydalanmagan holda fakat rang surtmalari hisobiga obraz xajmini ifodalashga intiladi. Surat koloriti yorqin, jarangdor, oq sarg'ish, oltin, kuk va moviy ranglar gammasi o'zaro nisbatda asarning emotsional tomonini oshirib, uning kurimli bo'lishiga yordam beradi. Syerb o'rta asrlar san'ati o'z davri uchun progressiv ahamiyatiga ega bo'ldi. XIII-XIV asrlar me'morchilik san'ati Sharqiy Evropa san'ati uchun muhim ahamiyat kasb etdi. Syerb rassomlari insonning xis-tuyg'u, ehtiroslarini badiiy ifoda etib, o'zga yerdagi zamondoshlariga namuna bo'ldilar. Serb san'atkorlari diniy kanonlardan chekkaga chiqmagan holda real dunyoni keng va tulaqonli tasvirlashga erishdilar. Syerb san'atkorlari Ruminiya, Bolgariya, Qadimgi Rus san'atiga o'z ta'sirlarini o'tkazdilar. O'rta asrlar san'ati va madaniyatida Kavkaz xalqlari, jumladan, Armaniston, Gruziya, Ozarbayjon xalqlari san'ati ham alohida o'rinni egallaydi. Bu xalqlar san'ati Qadimgi mahalliy san'at an'alariga ega bo'lgan, O'rta asrlarning muhim madaniyat uchoqlaridan hisoblanadi. Ular Vizantiya va Eronning yutuqlaridan foydalanib, o'ziga xos san'at yaratdilar va jahon madaniyati xazinasini boyitdilar.

Kavkaz xalqlari san'ati X-XIII asrlarda eng gullagan davrini boshidan kechirdi. Gruziya va Armaniston o'rta asrlar monu-mental me'morlik san'ati xajmiy -plastik echilishi harakteri bilan farq qiladi. Markazli qubbali Zakavkaze ibodatxonalari zinasimon kompozitsiyaga ega bo'lib, uning me'morchilik xajmlari o'rtaga qarab balandlashib boradi. Chyerkov binosining turt tomoni o'ziga xos frantanlar bilan tugallanadi. Binoning tashqi zinasimon kompozitsiyasi iityeryerning ichki harakteriga xos.

Arman me'morchiligining o'ziga xos tomonlari Echmiadzin yaqinidagi Gijima ibodatxonasida yaqqol seziladi. Bu ibodatxona plani asosida hamma tomoni teng bo'lgan but olingan. Binoning tashqi tomoni yaxlit, salobatlidir. U o'zining aniq nisbati, devor fakturasining yoqimli qilib ishlanganligi bilan harakterlanadi. Bino silueti yaxlit va aniq tuzilishi bilan

xotirada yaxshi saqlanadi. Ibodatxona sakkiz qirrali baraban bilan tugallangan. Arablar tomonidan VII asrda Armaniston yerlarining zabt etilishi san'at taraqqiyotiga tusiqlik bo'lib, bu hol qariyb 200 yil davom etadi. Faqat arab xalifaligining parchalanishi va Armanistonning chet el istilosidan qutulishi iqtisodiy, siyosiy hayotda jonlanishni boshladi. Yirik feodal yer xo'jaligi mustahkamlanib, kengayib bordi. IX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, yagona davlat yaratishga intilish sezila boshladi.

Gruziyada ilk xristian din.'-' bilan bog'liq binolar (V-VI asrlar) bazilikadir. Ular kichik Osiyo, Albaniya, Siriya, Armanistondagi bazilika binolariga o'xshash. Lekin u ma'halliy an'analar bilan boyitilgan bo'lib, uch qavatli zinali supacha ustiga qurilgan bu bino tashqi tomondan sodda va past, og'ir kurinishga ega. Lekin asosii diqqat intyeryerga qaratilgan. Keng xona devorlaridagi aniq, yaxlit shakllar uning ichki emotsional imkoniyatlarini oshiradi. Bino intyeryerlarini bezashda toshdan yaratilgan kapitel va plastrlar muhim o'rinni egallaydi. Bo'rtma tasvirlarda Eron va Gruziya xalq, yogoch uymakorligi an'analari uyg'unlashgan.

VI asrning oxiri va VII asrda markaziy qubballi qurilish keng o'rinni egallay boshladi va uning turli variantlarini ishlab chiqildi. Mixetidagi Djvari ibodatxonasi gruzin me'morchiligining harakterli tomonini o'zida mujassamlashtirgan. U hashi jixatidan monumental kurinishga ega bo'lgan bu bino va tabiat manzarasi bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan va uning bir bo'lagi sifatida idrok etiladi. Bino kompozitsiyasi sakkiz qirrali baland bo'lmagan baraban bilan tugallangan. Tashqi devor bo'rtma tasvir va naqshlar bilan bezatilgan. Gruzin san'atining eng gullagan davri XI-XIII asrlarga to'g'ri keladi. Bu davrga kelib, Gruziya yaqin Sharqdagi eng yirik davlatlardan biriga aylanadi, moddiy va ma'naaiy hayotida rivojlanish sodir bo'ldi. Bu davr madaniyatining o'ziga xos xususiyati chyerkor va feodal zodagonlar rolining kamayishi, yangi shakllangan dvoryan hamda savdogar, hunarmandlar tabaqasi hayoti va ideologiyasini targ'ib etish bilan bog'liq bo'lgan san'at va fanda dunyoviy yo'nalish yetach o'ringa chiqib oldi.

Bu davr san'atining muhim mafkuraviy maqsadi -mamlakat kuchlarini yirlashtirish va davlatni mustahkamlashga qaratilgan dir. Insonning ruxiy olamga qiziqishi va e'tibori kuchaydi. Monumental me'morchilikda katta, ulug'vor, xashamatli binolar yaratish, ularning ichki va tashqi tomoni badiiy bezagiga alohida e'tibor berish tendentsiyasi sezildi. Me'morchilik elementlarining dekorativligiga etibor ortdi. Gruzin san'atida ancha rivojlangan mozaika ham moniumental xususiyatga ega bo'lib, jonli va ta'sirlidir. Monumental rangtasvir san'ati XII-XIII asrlar chegarasida jiddiy yutuqlarni qo'lga kiritdi. Bu davrda gruzin monumental rangtasvirning nodir yodgorliklari yaratildi. Bu xususida Vardzi suratleri, Betaniy va ayniqsa, Kintsvisi ibodatxonalaridagi devoriy suratlar obrazlarning erkin talqin etilishi voqiyalikning poetik tasvirlanishi bilan harakterlanadi.

XVI asr monumental rangtasvirida Vizantiya rangtasvirining Konstantinopol maktabi ta'siri seziladi. Bu davr suratleri ta'sirchan, ifodali chiqqan bo'lsa ham, obrazlardagi garmonik barkamollik va tasvirlanuvchilarning ko'p qirrali harakterini to'liq yoritish bir muncha buzila boshlaganligi, sun'iylik kurinadi.

Gruzin miniatyure san'atining ilk namunasi IX-X asrlarga to'g'ri keladi. Ba'zi ma'lumotlarga kura, bu san'at V asrlardayoq rivojlangan «a keng tarqalgan. Miniatyura san'atida ellinistik san'atining ta'siri seziladi. Bu davr minatyuralari o'zining ushr kalami, real va yorokin kaloriti bilan ajralib [hradi. Unda diniy mavzudan tashqari, dunyoviy voqealar ham o'z ifodasini topgan.

XIV-XVII asrlar gruzin xalqining chet el bosqinchilariga qarshi kurashi davridir. Bu uning iqtisodiy ravnakiga o'z ta'sirini o'tkazdi. Monumental rangtasvir, miniatyura, me'morchilik

san'ati bir muncha orqaga ketishi bilan harakterlanadi- Lekin xalq amaliy sang'ati, yogoch va tosh uymakorligi san'ati rivojlanishda davom etib, davr o'zgarishlarini o'zida ifodaladi.

Tayanch tushunchalar.

Axill qalqoni - Gefset tomonidan ishlangan, yo'zasiga daladagi ishlar, raqs va shunga o'xshash voqealar tasvirlangan qalqon.

Savollar:

1. O'rta asrlar san'ati deganda nimani tushunasiz?
2. "O'rta asrlar san'atida me'morchilikning roli.
3. Vizantiya san'ati haqida so'zlang.
4. Syerbiya va Makedoniya san'ati haqida nima bilasiz?

MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU: EVROPADA O'RTA ASRLAR SAN'ATI GOTIKA, ROMAN VA ROMANDAN OLDINGI VARVARLAR SAN'ATI.

REJA:

1. O'rta asrlar senate haqida ma'lumot.
2. Romandan oldingi varvarlar san'ati haqida ma'lumot.

Adabiyotlar.

1. Nesselshtraus "Istoriya zarubejnogo iskusstva". M., 1982 i (30-69)
2. Chegodaev, Alpatov "Vg- chnaya istoriya iskusstv". M., 1948 i. II tom (23-56)

MAVZUNING MATNI.

O'rta asrlarda G'arbiy Evropa "Varvarlar" qirolligi va Franklar impyeriyasi davrida "Varvarlar"ning surunkali harbiy yurishlari va qo'llarning tez-tez ko'tarilib turgan qo'zgonlari III asrlarga kelib "Quldorlik" davrining inqirozga yo'z tutishiga sabab bo'ldi. Natijada quldorlik davri tuzum sifatida o'z o'rmini G'arbiy Evropa mamlakatlarida asta-sekin feodalizmga bo'shatib bera boshladi. Rim impyeriyasi qulashi bilan bu jarayon yanada tezlashdi. Bu voqealar G'arbiy Evropa madaniyati va san'atiga o'z ta'sirini ko'rsatdi. "Varvarlar" san'ati va antik san'ati an'alarining o'zaro ta'sirida Evropada O'rta asr san'atini boshidan kechirdi. Bu ta'sir ayniqsa xajm forma dinamikasi, ekspressiyada, kompozitsiya va naqqoshlikda yaqqol namoyon bo'ldi.

G'arbiy Evropadagi ko'pgina mamlakatlarda ibtidoiy tuzum dan so'ng o'z boshlaridan quldorlik davrini kechirmay turib, feodal to'zumiga o'tishlari muhim voqea bo'ldi. "Varvarlar" san'atidagi ibtidoiy to'zumga xos folkloriy tushunchalar bilan antik san'at ananalari qo'shilib o'ziga xos yangi san'at rivojlana boshladi.

"Varvarlar" tomonidan istilo qilingan Rim impyeriyasida feodal munosabatlar rivojlana boshlagan edi, istilo natijasida Rimda xristian dini ta'sirida qoldi. Din odamlar ongi, ruhiyatiga chuqurroq kirib bordi. Vizantiya san'ati o'z mohiyati jixatidan aristokratik haraktyerna ega. Ular obrazlarchi barkamolligiga intilsa, varvarlar esa ba'zida majruh, mayib, jismoniy xunuk obrazlarni tasvirlashdan cho'chimaydi.

Bu davrga kelib asosan yog'och uymakorligi, naqqoshlik va dekorativ bezak san'ati turlari rivojlandi.

Uchinchi asr oxiri IX asr boshlarida Buyuk Kar l birinchi., kuchli impyeriyaga asos soldi. Bu davr san'ati korolinglar" san'ati, deb nom0 oldi. Bu san'at, hunarmandlar, Sharq xalqpari, ayniqsa Shom san'atidan ta'sirlangan va unta taqlid qilgan.

Roman san'ati.

Buyuk Karl impyeriyasi o`zoqqa cho`zilmay, tez inqiro.zga uchradi. Vafotidan so`ng esa tomom Parokandalikka uchradi, madaniy yodgorliklar esa talan'di. Faqat X asr oxirlaridan boshlab Evropada hayot izga tusha boshladi. X-XI asrlarni o`z ichiga olgan taraqqiyot davri san'ati- roman san'ati deb nom oldi. "Roman" iborasi shartli bo`lib, u l'otinch a «roma» degan so`zdan olingan bo`lib, "rim" uslubi .degan- ma'noni bildiradi. Bu davrda memor chilikka alohida e'tibor berildi.

Roman davri san'atida me`morchilik asosiy o`ringa chiqadi. Bu davr me'morchiligining harakterli tomoni shundaki, unda bino lar birmuncha past, jiddiy va og`ir ko`rinishga ega. Devorlari qalin va ,mustahkamg eshik dyerazalar ensiz. Me'morchilikning bunday ko`rinishi harbiy maqsadlarni ko`zda tutadi. Bu davrda aaosan me'morchilik bilan bog`liq bo`lgan san'at turlari rivojlanadi. Bular maxobatli rangtasvir, haykaltaroshlik v'itraj san'ati. Bu me'morchilikning yana bir o`ziga xos xususiyati, tom ning gumbaz tarzida yopilishi va unda darchalarningjoylanishidir.

Bu davrga kelib o`ziga xos feodal qasrlar paydo bo`la bosh ladi. O`sha davrda qurilgan shaharlarning umumiy ko`rinishi ham feodal qurg`onlarni eslatardi. Ularning atrofi qalin devor bilan o`rab chiqilar edi, Bu binolarning bezalishi ham sodda.

Bu davr tasviriy san'ati din bilan o`zviy bog`liqligi sababli unda ramziy, gayri-tabiiy, fantastik obrazlar uchraydi.

Feodalizm davrining san'ati G`arbiy Evropa davlati bu Frantsiya edi. Frantsuz me'morchiligi Evropa qurilishida muhim o`rin tutadi. Roman asri davrida Frantsiyaning ko`pgina shahar larida anchagina ibodatxonalar qurildi. Bu binolarning pastki qismi tepa qismiga nisbatan ancha katta bo`ldi. Ular o`yma naqsh va bo`rtma tasvirlar bilan bezatilar edi.

XIX- asr boshlarida buzilib ketgan bu me'morchilik obidalar ining asosiy printsiplari keyingi davr arxitekturasini uchun ham ko`p xizmat qildi.

Germaniyada qurilgan roman arxitekturasining harakterli tomoni shundaki, bu me'morchilik binoning tomi kvadrat; shaklida bo`lib, og`ir minoralarning seroblighi esa unga dinamik siluet beradi.

Italiya me'morchiligida stilistik birlik yuq Bunga asosiy sabab uning tarqoqlighi. Ayrim viloyatlarda Vizantiya ta'siri, yana bir joyda roman arxitekturasini ta'siri, boshqa joyida esa, masalan Toskana va Lombardiya maktablarida esa antik an'analar ta'siri'sezilib turadi. Roman davri tasviriy san'atida mana shu arxitektura bilan bog`liq tasviriy san'at ya'ni devoriy surat va vitrajlar ishlash muhim o`rin tutadi. Random strata blain bingo titlark van devorlarini bezashga katta e'tibor beriladi. Bu binolar asosan ibodatxonalar :bo`lganlighi sababli unda suratlar mavzusi ham diniy bo`lib, bu o`sha Bibi Maryam va Iso hayotidan olingan lavhalar edi.

Bu davr haykaltaroshligida ham shu yuqoridagi holatni kuramiz.

Gotika san'ati.

Feodalizm tuzumi ichidagi yangi o`zgarishlar undan keyin kelishi kyerak bo`lgan tuzumning shart-sharoitlarini yaratishga. zamin xozirlashga kirisha boshladi. Bu esa shaharlarning taraqqiy etishiga, bunda savdogar va hunarmandlarning rolini ortib borishiga sabab bo`ldi.Evropa markazlarida XII asr boshlarida fanning roli ortdi va birinchi ilmiy

markazlar - univyersitetlar tashkil qilindi. Matyerialistik dunyoqarashning ilk belgilari paydo bo`la boshladi. Bunda Ibn Sino va uning shogirdi Ibn Rushd (Avyerros) ta'siri katta bo`ldi.

San'at va madaniyatda ham katta o`zgarishlar yuz berdi, hayotiy mavzudagi asarlar paydo bo`la boshladi. Ruhoniylar hayotidagi ikki yo`zlamachilikni fosh etuvchi teatrlar, ya'ni komediyalar, maskaradlar yo`zaga keldi.

G`arbiy Evropa san'ati Vizantiya san'ati ta'siridan qutula boshladi. Keyinchalik bu davrdagi san'atga "Gotika" san'ati, deb nom berildi.

Bu iboraning lug`aviy ma'nosi italyancha so`zdan olingan bo`lib, "gotlarniki" degan mazmunni bildiradi. Gotlar bu nemis qabilalaridan biri bo`lib, bu davr san'atiga got qabilalari san'atining ta'siri kuchli bo`lganini bildiradi. Hali bu davrda shahar madaniyati feodal munosabatlarga to`liq qarshi chiqqan edi. Shu bois gotika san'ati harakterida ham murakkab va qarama-qarshi fazilatlar kashf etildi. Yaratilgan asarlarda ryalistik element lar bilan bir qatorda, diniy qarashlarning ko`tarinki tasvirlash holatlari seziladi.

Gotika uslubi XII-XIII asrlarda o`zining gullagan davrini boshi dan kechirdi. Bu uslub turli mamlakatlarda turlicha kechdi va uning ichki strukturasi umumiy qurilish tusini oldi.

Roman uslubida bo`lgani kabi Gotika uslubida ham asosiy o`ringa me'morchilik chiqdi. Roman davridagiga nisbatan gotika arxitekturasini serhasham va ulug`vor, kattaligi bilan ajralib turadi. Bu uslubda qurilgan binolar yuqoriga intiluvchan bo`lib, juda baland bo`ladi. Dinning kuchi orta boradi va soborlar oldida nafakat diniy marosimlar balki, shahar majlislari, har-xil munozara va baxslar, univyersitet ma'ruzalari va xalq, sayllari o`tkazilar edi. Shu sababdan bu ibodatxonalar shahar markazlarida qurilardi. Gotika davri arxitekturasining harakterli tomonlaridan biri bino ko`tarilgan sari torayib boradi va oxiri shpil bilan, ya'ni nayza simon tarzda tugaydi. Uning uchiga xuroz yoki boshqacha bir tasvirlar qo`yiladi.

Arxitekturaning yutuqlari ortib bordi. Bulardan biri karkaslar dan foydalanish bo`lsa, ikkinchisi bu davrga kelib ularni darchalari kengayib, deryazalari ko`payadi, peshtoqlari va ayvonlardan foydalanib bino ichini nurga boyitish istagi kuchayib boradi. Bu esa binolarning ulug`vor, baland bo`lishini ta'minlab qolmasdan, ularning engil bir ruxiy holat kasb etishini ta'minlaydi. Me'morchilikda sodir bo`lgan bu o`zgarishlar binoning tashki va ichki ko`rinishlarida ham o`z ifodasini topadi.

Tasviriy san'atda esa devoriy suratlar ishlanadigan yo`zalar binoda yuqligi sababli, uning o`rnini vitraj egallaydi.

Me'morchilik bilan bog`liq bo`lgan haykaltaroshlik tasviriy san'atda etakchi o`rinni egallaydi.

Gotika davrida dekorativ - amaliy san'at yaxshi rivojlandi,

XII-XV asrlarda Gotika uslubini Evropaning deyarli barcha mamlakatlar san'ati o`z boshidan kechirdi. Gotika uslubining Vatani Frantsiya bo`lib, Parij shaxrining zyenati Bibi Maryam sobori (Notrdam de Pari) 1163-1314 qurildi. Reyms Sobori, Amendagi sobor, Keln soborlari (1248-1880) qad ko`tardi.

Tayanch tushunchalar.

Dinamikasi* - harakati.

Ekspressiya* - ma'noli, ifodali, ta'sirli.

korolinglar* - O`rtaasrdagi kuchmanchi xalqdar

Toskana va Lombardiya* - Italiyada joylashgan shaharlar

Savollar:

1. O`rta asr san'ati deb qanday san'atni tushunasiz?
2. O`rta asr me'morchilik san'atining harakterli tomonlari nimalardan iborat?

3. O`rta asr tasviriylar san'atining harakterli xususiyatlari nimada?
4. Varvarlar san'ati bilan gotika san'atida qanday farq bor?
5. O`rta asr san'atining ahamiyati nimada?

MA'RUZA 2 SOAT.

MAVZU: QADIMGI RUS SAN'ATI.

REJA:

1. Qadimgi rus san'ati, me'morchilik tasviriylar san'at, haykaltaroshlik turlari.

Adabiyotlar:

1. "Iskusstvo drevney rusi" (20-48) T.Z.2. Chegodaev "Vsemirnaya istoriya iskusstv", M., 1955.
3. Alpatov "Vsemirnaya istoriya iskusstv". M. 1955 i. T.Z. (5-46)

MAVZUNING MATNI.

SHARQIY EVROPA SAN'ATI. QADIMGI RUS SAN'ATI.

Kiev Rusi tashkil topgan davrdan boshlab (X asr) O`rta asr munosabatlari va badiiy mafkura printsiplari inqirozga yuz tutgan davrgacha (XVI asr) bo`lgan Rossiya tarixidagi davrga "Qadimgi Rus" san'ati deyiladi.

Qadimgi Rus san'ati bevosita o`sha davrlarda yashagan boshqa xalqlarning madaniyati va san'atining ta'siri ostida rivojlandi.

Qadimgi Rus feodal munosabatlarining boshqa mamlakat larnikidan farqi shundaki, u quldorlik davrini boshidan kechiradi. Shu sababli uning san'ati tabiat bilan uyg`unlashgan, me'morchilik dagi binolar, qasrlarmi yoki ibodatxonalarimi boshqalarnikidan farq qiladi. Me'morchilikning asosiy matyeriallari yog`och, loy edi. Shu sababli bizgacha yetib kelgan namunalari juda ozchilikni tashkil qiladi.

Haykaltaroshlik keng yoyilmagan. Bu davrda asosan amaliy san'at rivojlangan. Kiev rusi senati.

Sharqiy slavyanlarda birinchi ming yillik o`rtalarida paydo bo`la boshlagan feodal munosabatlar VIII-IX asrlarga kelib o`z shakllanishini nixoyasiga yetkazdi. X asr Kiev Rusi davlatining tashkil topishi shu davrning eng muhim voqyasi bo`ldi. Xristian dini rasmiy davlat dini, deb qabul qilindi. Bu esa o`z navbatida Vizantiya bilan aloqalarni kuchaytirdi, Bolgar olimlari topgan - Kirill va Mifodiy kashf qilgan yozuv alfaviti rus yozuvining asosini tashkil qildi va hozirgi davrgacha unga xizmat qilmoqda, Vizantiyada yaratilgan san'at ikonografiya ham din ta'siri ostida me'morchilik bilan birgalikda Rus davlatiga kirib keldi. Dastlabki davrlarda Vizantiyadan ustalar chaqirildi, bular me'mor, haykal tarosh va rassomlar edi.

X-XI asrlarda Kiev Rusi san'at va madaniyat sohasida (xaqiqiy gullash davrini boshidan kechirdi. Bu davrga kelib u Evropada ko`zga ko`ringan davlatlardan biri bo`ldi.

Bu davrning eng muhim arxitektura yodgorligi Kievdag i Avliyo Sofiya ("Svetaya Sofiya") sobori Kiev Rusining bosh ibodatxonasi bo`ldi. U davlatning kuch-qudrati va yagonaligini tarannum etar edi. Binoning ichkari qismidevoriy suratlar bilan bezalgan.

Kiev Rusida ikona san'ati va kitob bezagi bilan bog`liq bo`lgan miniatyura san'ati keng rivojlandi.

XIII-XV asrlarda mavjud bo`lgan rangtasvir asarlari asosan devoriy suratlar bo`lib, o`sha davrda ijod qilgan rassomlar mahoratidan dalolat berib turadi.

XIV asr. Novgorod monumental rangtasvirlaridagi yorqin shaxslardan biri bu o`sha davrda Vizantiyadan Rusga kelib ijod qilgan musavvir Feofan Grekdir. U Vizantiya tasviriylar san'ati

an'analarini yaxshi, chuqur egallagan holda, Rus san'atidagi izlanishlar bilan uyg'unlashtirishga erishdi. Feofan Grek asarlaridan bizgacha juda kam namunalari yetib kelgan. Uning Novgoroddagi Stas-Preobrajenskiy soboridagi devoriy suratlari mashhurdir. Feofan Grek keyingi Rus san'ati taraqqiyotida muhim rol uynadi. 1147 yilda Moskva shaxriga asos solindi. U dastlab kichik bir knyazlikning markazi bo'ldi, atrofi jarlik bo'lib yog'och devorlar bilan o'ralgan tepalikda joylashgan edi. Moskva me'morchiligining namunalari unchalik ko'p saqlanmagan. Saqlanganlarining aksariyati XIV asr ikkinchi yarmi va XV asrga taalluqlidir. Me'morchilik yodgorliklari asosan shahar chekkalarida saqlanib qolgan.

Tasviriy san'at namunalari ko'proq miniatyura, ikona va devoriy suratlar tarzida uncha ko'p bo'lmagan miqdorda bizgacha yetib kelgan. Adabiy manbalarda ham shahar ibodatxonalari hamda qasrlar devoriy suratlar bilan bezatilganligi haqida ma'lumotlar bor. Moskva tasviriy senate taraqqiyotida rassom Feofan Grek muhim o'rin egallaydi. U taxminan 1395 yilda, devoriy surat va ikonalar ishladi. Blagovehenskiy sobori ikonastasining ikkinchi yarmi uning qadimiga mansubdir. Bu yerda uning shogirdlari ham ishlaganlar. Ular orasida qadimiy Rus rassomi Andrey Rublevning nomini ham uchratamiz.

Bu sobordagi ikona va suratlar Andrey Rublev ijodining ilk namunalari hisoblanadi. Shu asarlarda A.Rublev ijodining o'ziga xos xususiyatlari sezilib turadi. Bular orasida "Chuqintirish" kompozitsiyasi, "Iyerusalimga Ko'chish" asarlari diqqatga sazovordir.

A.Rublevning muhim asarlaridan biri Vladimirdagi Uспенkiy soboriga ishlangan devoriy suratdir. "Taqvodorlarning jamiyatga yurishi" surati bular ichida alohida ahamiyatga ega bo'lib, A.Rublevning yuksak mahorati va g'oyaviy pozitsiyasini namoyon etadi. Zvenigoroddan topilgan Spas surati va Arxangel Mixail ikonasi ham uning ijodiga mansubdir. Rassomning eng mashhur asari Troitsk soboriga ishlangan "Uch farishta" surati hisoblanadi. Xozir bu surat Tretyakov galyereyasida saqlanadi. Bu ikona injilda tasvirlangan voqealarga bag'ishlangan. Bu asarda diniy obrazlar orqali insoniy pokliq poetik ruh tasvirlanadi,

A.Rublev ijodi shu davrdagi Moskva tasviriy san'atidagina muhim o'rin egallab qolmay, balki o'zidan keyingi tasviriy san'atga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

XVI asr boshlariga kelib Moskva me'morchiligidagi shakllanish deyarli tugagan. Bu Ivan III xukmronligi davriga to'g'ri keldi. Bu me'morchilik obidalarini yaratishda Italiyaning me'morchilik an'anasi rus madaniy hayotiga kirib kela boshlagani ko'zga tashlanadi. Qrimdagi "Uспенskiy" sobori ziynatida ana shu tasvir yaqqol seziladi,

XVII asr Rus san'ati.

Feodal munosabatlarning kuchayib borishi natijasida dehqonlarning qashshoqligi va qaramligi ortib borib XVII asrga kelib krepostnoylik qaramligiga aylanadi. Bu paytlarga kelib xalq, g'alayonlari kuchaydi. Ivan Bolotnikov boshchiligidagi qo'zg'olon, Minin va Pojarskiy boshchiligidagi qo'zg'olon shular jumlasidandir. Ayniqsa Stepan Razin boshchiligidagi qo'zg'olon jamiyat hayotining barcha jabxalariga jiddiy ta'sir etdi.

XVII asrda Moskva badiiy markazga aylandi. Rassom, xunarmand, amaliy san'at ustalari guruhi "Qurol-yarog palatasi" atrofida bir lashdilar. U yerda chet ellik ustalar ham ishlar edilar.

Bu ustaxona podsho saroyiga yaqin joylashgan bo'lib, asosan podsho saroyi, podsho oilasi, chyerkov va zadogon savdogarlar buyurtmasini bajarar edi. Mana shu ustaxonalarda samarali ijod qilgan rassomlardan biri Simon Ushakov edi. Rassomning qarashlari uning uncha katta bo'lmagan "Ikona san'atini sevuvchilarga maslahat" risolasida o'z ifodasini topdi.

Tayanch tushunchalar

Ikona - ikonografiya* - (grek - tasvirlash)

Diniy rangtasvir - dastgoh asari. Odatda yogoch taxtalar ustiga tuxumdan tayyorlangan bo'yoqlar (tempera) bilan ishlangan. Xristian xudolari va avliyolarining tasvirlari.

Spas* - Iso payg'ambar nomi.

Arxangel Mixail* - Mixail farishta.

Savollar:

1. Qadimgi Rus san'ati deb qaysi asrlar san'atini tushuniladi
2. Qadimgi Rus san'ati taraqqiyotining asosiy bosqichlarini ayting.
3. Kievda avliyo Sofiya ibodatxonasi va uning rus he'morchiligi taraqqiyotida tutgan o'rni nimada?
4. Moskva Kremli kachon qurilgan va uning rus me'morchiligida tutgan o'rni nimada?
5. Andrey Rublev kim, uning qanday asarlarini bilasiz? "

MA'RUZA 2 SOAT.

MAVZU: QADIMGI VA O`RTA ASRLARDAGI O`RTA OSIYO SAN'ATI.

REJA:

1. Talabalarni o'zimizning tug'ilgan yurtimiz tarixi va san'ati bilan tanishtirish.
2. O'rta Osiyoning minatura senate haqida tushuncha berish.

Adabiyotlar:

1. Rempel, Pugachenkova, «Iskusstvo Drevnego Uzbekistana», T. 1976 y,
2. Abdullaev «San'at tarixi», 1-tom Toshkent 1987 y. (163-201)
3. Maltseva. Kuzmina «Istoriya iskusstv» M., 1969 g. (12-36)
4. Yu.Xalmyinskiy «Dorogami legend» M., 1978 g.
5. N.O-ydinov «O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavhalar».

MAVZUNING MATNI.

"O'zbek san'ati qadimiy tarixga ega. Xozirgi O'zbekiston hududida ibtidoiy jamoa davridayoq odamlar yashagan. Ular yashagan manzillardagi qoya suratlar, bronzadan yasalgan turli xildagi taqinchoq, mehnat va urush qurollari ibtidoiy jamoa davri kishisining hayotini bilishga yordam beradi. Bu surat birmuncha jun, sodda bo'lishiga qaramay ibtidoiy Jamoa davri kishilari hayoti, ularning yovvoyi hayvonlarni ov qilayotgan vaqti ishonarli talqin etilgan. Chopib borayotgan yovvoyi qutos, shoxli buqalar va niqob ostiga yashirinib hujum qilayotgan odamlar tasviri orqali ibtidoiy jamoa davri rassomi shu ov manzarasidagi kuchli va hayojonni ustalik bilan ko'rsata olgan. Suratda, ayniqsa, xayvonlar tasviri ifodali chiqqan. Ulardagi kuch, epchillik hayotiy talqin etilgan. G'or devorlariga ishlangan suratlar O'zbekistonda, jumladan Boysun va Termez tumanlari Samarqand, Toshkent, Jizzax, Xorazm, Farg'ona tumanlaridan arxeologlar tomonidan ko'plab topilgan. Bu suratlarining nigatikasi juda chegaralangan. Asosan xayvonlar tasviri yoki ov manzaralari in'ikos etgan. Shu bilan birga uy hayvonlari ham tasvirlangan. Bu tasvirlar ibtidoiy jamoa tuzumidagi utroq holda hayot kechirayotgan odamlarning tevarak-atrofii o'ziga buysundirish, ular tafakkurining taraqqiy etib borayotganini tushinishda muhim rol o'ynaydi. Eramizdan avvalgi asrning oxirlari va yangi eraning boshlarida O'zbekistonda kulolchilik borasida jiddiy rivojlanish sezildi, Turli shakldagi xum va ko'zachalar qo'lda bajarilgan. Ularning tashqi bezagiga e'tibor berilganligi seziladi. Keyinchalik xum yuzasi chiziqli naqshlar bilan bezatila boshlangan. Bu davrlarda oltindan, kumushdan bezak va amaliy buyumlar iishash san'ati ham keng tarqala boshlagan. Tasviriy san'atda ham mavzu kengaya borgan. Bu o'rinda yuz manzaralarini aks ettiruvchi bo'rtma tasvirlar, jangchilar obrazi diqqatga sazovordir. Quldorlik davrida ham O'rta Osiyoda san'atga

qiziqish kuchli bo'lgan. Boylarning uyi, ibodatxona devorlari suratlar, naqshlar bilan bezatilgan. Eramizning boshlariga kelib, iqtisodiy jihatdan bir muncha ilgari siljish yuz bera boshladi, shaharlar qurilishi jonlandi. Bu davr san'atida "Grek san'atining ta'siri borligi seziladi. Haykaltaroshlik san'ati keng tarqaldi. Bunday haykalchalar So'g'd, Xorazmdagi shaharchalardan ko'plab topilgan, Shu bilan birga Budda va uning shogirdlari tasviri juda ko'p uchraydi,

Xorazmda topilgan yodgorliklar, ayniqsa Tuproqqal'adan (III-IV asr) qo'lga kiritilgan hayvon va devoriy rasmlar qadimgi o'zbek san'atini bilishda muhim daliliy matyerial bo'lib xizmat qiladi.

VI-VIII asrlar xalq, sanati, madaniyat tarixida ko'tarilish davri bo'ldi. Bu asrlarda ko'plab yirik monumental inshootlar, hashamatli binolar qurildi. Varaxsha (Buxoro vil.), Afrosiyob (Samarkand vil.)dagi saroy qoldiqlari, ularning devorlariga ishlangan suratlar yaratilgan haykallar yuksak maxorat bilan ishlanganligi hozir ham kishini hayratga soladi.

Abu Rayxon Beruniy, Muhammad al Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Al Farobiy yashagan vaqtlar ham bizga juda kop nodiryodgorliklar qoldirdi. Bu asrlarda me'morchilik etakchio'rinni egalladi. Shu davrning yodgorliklaridan biri bu Samoniylar maqbarasi o'z davrining estetik falsafiy qarashlarini mujassamlashtirgan.

Temur va Temuriylar davrida yaratilgan Bibixonim machiti, A.Temur maqbarasi. Ulug'bek maqbarasi va rasadxonasi, Shoxi-Zinda ansambli - bularning hammasi xalq, badiiy myerosining yorqin sahifasini tashkil etibgina qolmay, balki jahon tasviriy san'ati tarixi sahifalarida o'zining faxrli o'rnini egallaydi. Bu davrda miniatyura san'ati borasida ham sezilarli jonlanish bo'ldi. Shu davrda ' yashab ijod etgan Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzaxhib, Muhammad Murod Samarqandiy va boshqa musavvirlar miniatyura san'atining nodir namunalarini yaratib qoldirdilar, Bular orasida ayniqsa, K.Behzodning faoliyati (1466-1535) diqqatga sazovordir. U Xirotda tug'ilib, keyinchalik Xusayn Bayqaro kutubxonasida ishlagan. 1507 yil Xuroson Shayboniyxon qo'lga utgach, Buxoroga ko'chib kelgan va shu yerda (1522 i) yashab ijod qilgan va o'zining mashhur Shayboniyxon portretini yaratgan. Bundan tashqari u bir nechta-mashhur insonlarning portretini ishlaydi, shoirlar asarlariga ajoyib, nafis illyustratsiyalar yaratadi. Buyuk A.Navoiyning g'amhurligida kamol topgan Behzod Sa'diyning «Buston», «Guliston», Nizomiyning «Hamsa», Xisrav Dexlaviyning «Hamsa», Sharofiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma» asarlariga ko'plab suratlar chizgan. U O'rtaOsiyo miniatyura maktabining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi, Uning ijodiy rejalarini keyinchalik uning shogirdlari davom ettirdilar. Bular Mulla Yusuf, Qosim Ali va boshqalardir.XVII-XVIII asrlarda Buxoro, Xiva, Urganch, Toshkentda yaratilgan me'morchilik obidalari, dekorativ-amaliy san'at buyumlari xalqning go'zallikka bo'lgan intilishidan dalolat beradi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o'zbek san'ati tarixida yangi bosqich boshlandi. Bu davrda xalq, dekorativ-amaliy san'ati etakchi o'rinni egalladi. Bu san'at shu davr kishilari uchun voqelikni, tevarak-atrof go'zalligini yuksak poetik shakllarda aks ettiruvchi, ularning hayot, go'zallik tushunchalariniifodalovchi birdan bir san'at turi bo'lib qoldi. Qo'li gul xalq, ustalari yaratgan nafis zargarlik buyumlari, kulolning ajoyib sapol buyumlari, naqqoshning bezaklarida shu davr kishilarining voqelikka bo'lgan estetik munosabati, estetik ideali, hayot to'g'risidagi falsafiy qarashlari o'zining badiiy talqinini topdi. Ustalarning ijodida o'zbek xalqining boy o'tmishi an'analari davom ettirildi.

Savollar:

1. O'zbekiston xududida tasviriy san'at qachon paydo bo'lgan? Uning mavzui, harakteri va ahamiyati nimada?
2. Qadimgi o'zbek san'atining taraqqiyotidagi asr bosqichlarni aytib bering.
3. K.Behzod hayoti va ijodi xaqida nimalarni bilasiz?
4. XIX asrning ikkinchi yarmida o'zbek san'atida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?

MA'RUZA 4 SOAT

MAVZU: UYG'ONISH DAVRI SAN'ATI.

REJA:

1. Uyg'onish davri san'ati bilan tanishtirish.
2. Uyg'onish davri rassomlari va ularning ijodlari haqida ma'lumot berish.

Adabiyotlar:

1. Alpatov M.V. Xudojestvenno'e problemo` italyanskogo Vozrojdeniya. M. 1975 g.
2. Rotenberg E.I. Isskustvo Italii epoxi Vozrojdeniya M.1974 g,
3. Libman M.Ya. Iskustvo Germanii XV i XVI vv. M.1964.
4. Alpatov M.V. Piter Breygel Vozrajgdenie Nidyerlandskogo isskustva M. 1933.
5. Nessilshtraus S.G Istoriya zarubejnogo isskustva M., 1982 g. (161-310)

MAVZUNING MATNI:

Uyg'onish davrida G'arbiy Evropa san'ati.

Feodalizm jamiyati quynida ilk kapitalistik munosabatlarning tarkib topishi va rivojlanishi Evropa hayotida yangi va muhim o'zgarishlarga olib keldi. Din asta-sekin o'z mavqeini yuqota bordi. Omma dindan o'zoqlashabordi, shaharlar kengaya bordi. Ularning shiddat bilan o'sib, rivojlanishi mayda hunarmandchilikdan manafakturaga utishga sabab bo'ldi. Bu shaharlarda savdo-sotiq shu darajada rivojlandiki, dengiz orqali dunyohg boashqa

burchaklari bilan savdo qilishga talab kuchaydi yangi

qit'alar kashf qilindi, bu voqealar insonlar tafakkuri va

hayotga bo'lgan munosabatlarida tub o'zgarishlar yasadi. Bu

davrdagi taraqqiyot jarayoni shiddat bilan o'sdi uning natijasida yangi san'at va yangi madaniyat dunyoga keldi. Mahlakatlar orasida madaniy hayotdagi yangiliklar tez

Bu taraqqiyot davri Evropa madaniyati tarixida "Uyg'onish davri" deb nom oldi. Bu iborani ilk bor italyan rassomi va san'atshunosi Jorjo Vazare tomonidan, Jotto ijodiga nisbat berib aytilgan edi. O'rta asrlar davridan so'ng' san'at va adabiyotdagi markaziy e'tibor insonga uning ijtimoiy hayotida tutgan o'rniga qaratilganligi, uning "uyg'onishligini" belgisi edi.

Keyinchalik keng mazmun kasb etgan bu ibora Italiyadan tashqari Evropaning boshqa mamlakatlariga ularning feodalizm davridagi keyingi san'at va madaniyatlarini ta'riflashda boshlandi.

Uyg'onish davrida italiya san'ati va madaniyati uzoq davom etgan, o'z harakatlarini to'liq namoyon etib, qator taraqqiyot bosqich larini boshidan kechirdi. Bu quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Uyg'onish davri arafasi - protorensans (XIII-XIV asrlar)
2. Ilk uyg'onish davri - (XV)
3. Yuqori uyg'onish davri - (XV asrning 90 yillari - XVI asrning -20-30 yillari)

4. So'nggi uyg'onish davri - (XVI asrning II yarmi)

Albatta bu davr barcha Evropa malakatlarida turlicha kechdi. Masalan, Germaniya so'nggi uyg'onish, Nidyerlandiya esa yuqori uyg'onish davrini boshlaridan kechirdilar. Uyg'onish davri inso- niyat taraqqiyotidagi muhim davr, muhim bosqich, ya'ni insoniyat o'z boshidan kechirgan o'zgarishlar ichida eng buyuk progressiv o'zgarish edi. Natijada ular chin ma'noda xalqchil asarla yaratdilar, xalq ommasining orzu-istaklarini, his-tuyg'ularini ifodalab chiqdilar, ilg'or gumanistik g'oyalarni ko'tarib chiqdilar. Shu boisdan ham bu davr gumanizm asri, deb nom oldi. Bu lotinchada insoniylik insonparvarlik degan ma'noni bildiradi. O'yg'onish davri madaniyati antik dunyo madaniyatidan ilhomlandi, Antik dunyo yodgorliklarini qunt bilan o'rgandi, ulardan ta'sirlandi. Antik dunyo yodgorliklarining Italiyada ko'plab saqlanib qolganligi bunga juda yaxshi imkon yaratdi. Lekin antik san'atdan farqli ravishda ular qo'llar sajda qilgan xudolar deb ulardan shu iusinda emas, balki o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini, tushunchalarini ifodalashda foydalandilar. Go'zallik va garmoniyani real voqelikdan qidirish, real voqelikdan keng foydalanish shu davr taraqqiyotining mezonini belgiladi. Hayot real hodisa deb tan olindi. San'atkorlar real voqelikni tasvirlashda yangi qonun va qoidalar izladilar, Asarlar ta'sirchanligini oshirish maqsadi ko'p sohalar bilan hamkorlikda ishlashni taqozo etdi. Perspektiva, rangshunoslik soya va yorug', odam anatomiyasi va shunga o'xshash sohalarda katta yutuqlar qo'lga kiritildi. !

Me'morchilik va amaliy san'atda yangi tendentsiyalar rivojlandi. Shu bilan birga qadimgi an'analar o'zlashtirilib, ular yangi mazmun bilan boyitildi. Unda yangi konstruktsiyalar vujudga keldi. Ibodatxonalar bilan bir qatorda ko'p qavatli va shinam binolar qad ko'tara boshladi. Binolarning tashki va ichki kurinishlarini bezash, ular ichidagi fazoni tashkil qilish masalasida ancha yutuqlarga erishildi. Bu qilingan ishlar keyingi Evropa san'atida ko'proq ahamiyatga ega bo'ldi, Uyg'onish davrining o'ziga xos tomonlari protorenesans davrida dastlab italiya rangtasvirida o'zini namoyon qildi. Ijodkorlar diniy mavzuda ishlangan devoriy suratlarda realistik mazmunni ilgari sura boshladilar. Insonlar orasidagi munosabatlar, muhabbat, olijanoblikni, razillik xudbinlikka qarshi quya boshladilar, vo-qelikning real tasvirini yaratishga harakat qildilar. Ularning asarlarida uyg'onish davri realizmining o'ziga xos tomoni hayotiy muammolarni ko'pincha diniy nikob ostida, diniy mifologik obrazlar orqali berish hollarini uchramiz. Uyg'onish davri san'atkorlari ijodida insonlar hayoti, inson baxt-saodat yaratuvchisi va ozodlik uchun kurashchi ekanligi asosiy mavzu bo'lib qoldi. Insonni o'z asarlarida shunday kuylagan san'at korlardan biri, ilk uyg'onish davrining yirik vakili Donatello bo'ldi. Uning "David" deb nomlangan haykali uyg'onish davrida birinchi marta libossiz holda tasvirlangan haykal bo'ldi. "Otdagi Gatta mellatti" haykali esa jamoatchilikka manzur bo'lgan insonni ulug'lash yo'lidagi birinchi otliq haykal edi. Insonni kuylash, uning qahramonligi, aql-zakovatini ulug'lash uygonish davrida portret san'atining qaytadan tug'ilishiga olib keldi, Portret san'atida ifodalanadigan insondagi nozik xis-tuyg'ular o'zining butun borligi bilan uyg'onish davrining buyuk san'atkorlari Leonardo da Vinchi, Rafael Santi, Mikelanjelo, Titsian, Djordjone ijodida o'z ifodasini topdi. Ona, onalik mexri ulug'landi, Bu o'rinda Leonardo da Vinchining "Madonna»si va mashhur "Mono Liza" portretini, Rafael Santining "Sikstin Madonnasi", Mikelanjeloning haykallari va devoriy suratlarini, Titsiannnig inson jismoniy go'zalligini tarannum etuvchi polotnolarini eslatmay utish mumkin emas. Bu asarlar renessans davri kishilaryning ideali o'zining tuliq obrazli talqinini topdi. Uyg'onish davrida me'morlik va dekorativ amaliy san'at borasida hamkatta yutuqlarga erishildi. Shu davrning yirik me'morlari F. Brunelleski, Leon Alberti ijodida o'z

ifodasini topdi. Ular yaratgan asarlar Evropa me'morligi san'ati ning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Ular me'morlik san'atiga albatta katta hissa qo'shdilar.

Shu bilan birga Germaniyada ham bu davrlarda renessans davri san'atining yirik vakillari yashab ijod qilishgan. Bular ichida Albrext Dyurer ijodi alohida o'rin tutadi. U o'z ijodida nemis san'atida erishilgan yutuqlarga tayanib, uning yangi realistik yulini boshlab berdi. U ajoyib grafik gravyura ustasi, manzara, portret va boshqa janrlarda ajoyib asarlar yaratdi. Germaniya san'atida Dyurer bilan bir qatorda Lukas Kranax, Mattis Gryudvand, Gans Golbeyn kabi yirik rassomlar ijod qildi. Gollandiya (Niderland) esa tasviriy san'atning yirik vakillari Rogir van der Veyzen, Guyu van der Gus, Pieter Breugel, Ieronim Bosx Gollandiya san'atini yanada yuqori pogonaga ko'tardilar.

Tayanch tushunchalar.

Garmoniya - nafislik

«David» - afsonaviy qahramon

Gattamelata - shu davrning jangchi kahramoni.

«Madonna» - Bibi Maryam

Grafika - sana'tning keng tarqilgan turlaridan biri. Bu san'atga oddiy qora qalamda chizilgan surat, mavzuli kompozitsiya, kitobga ishlangan turli suratlar, bezak rasmlardir.

Gravyura - grafikaning bir turiga kiradi.

Savollar:

1. Uyg'onish davri san'ati deyilganda qaysi davrsan'ati tushuniladi?
2. Protorenessans nima va bu davrda qanday rassomlar ijod qilgan?
3. Renessans davrining qanday yirik san'atkorlarini bilasiz?
4. Ularning san'at taraqqiyotiga qo'shgan hissalari nimada?

MA'RUZA 2 SOAT.

MAVZU: XIX-XX ASR CHET EL SAN'ATI.

REJA:

1. XX-XX asr chet el san'ati haqida ma'lumot berish.
2. Impressionizm vakillari va ularning ijodi,
3. XVII-XVIII asr va XIX-XX asr san'atidagi farq.

Adabiyotlar:

1. Vseobshaya istoriya isskustv. M, 1964. T-5-, M, 1965 T-6
2. Pugachenkova G.A., L.N.Rempel «Istoriya iskusstv Uzbekistana» M., «Iskusstvo» 1965.

MAVZUNING MATNI:

Imperializm ko'pgina mamlakatlarda ijtimoiy va madaniy hayotda katta o'zgarishlarni keltirib chiqardi. Birinchi proletar revolyutsiyasi - Parij kommunasi va uning tor-mor etilishi burjua madaniyatining inqirozga yuz tutishini tezlatdi. Burjua falsafasi, estetikasi va san'atida reaksion idealistik tendentsiyalar kuchaydi. Shu bilan birga revolyutsion demokratik va milliy ozodlik harakatlari bilan bog'liq bo'lgan ilg'or demokratik madaniyat realistik burjua madaniyatiga qarama-qarshi ularoq o'z yo'lida davom etdi. XIX asr II yarmi va XX asr boshlaridagi sanat taraqqiyoti murakkab yo'lni bosib o'tdi. Bu davrda ham avvalgi davrlardagidek reaksiyon hamda progressiv oqim va tendentsiyalarning kurashi davom etdi.

Tushkun simbolik dekada oqimlar turli "izm" lar tez-tez almashib turdi. Parij kommunasi tor-mor etilishi revolyutsiey harakatlarni oz bo'lsa-da, tuxtatib turdi. Parij kommunasi tor-mor etilishi revolyutsion harakatlarni oz bo'lsa-da, tuxtatib qo'ydi. Lekin ilg'or san'atkorlar ta'sirchan asarlar yaratish borasida mehnat qilishda davom ettilar. Yangi ta'sirchan ifoda vositasini topib, san'at tilini yangilashga intilish ko'pgina san'atkorlarning ijodida o'z ifodasini topdi. Bu izlanishlar o'z navbatida samarali natijalar bergan bo'lsada, lekin san'atda turli otsim va yunalishlarni keltirib chikardi.

Realizm taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'ldi. Realistik san'atda sodir bo'lgan o'zgarishlar Eduard Mane ijodida yaqqol namoyon bo'ldi. Uning ijodi keyingi realistik san'at taraqqiyotiga katta ta'sir o'tkazdi. Mane asarlarida Parij ko'chalari, hiyobon va kafelari, odamlarning hayoti tasvirlanadi, Bir qarashda juda sodda syujetlarda rassom go'zallikni ko'rsata oldi. Shu go'zallikni tasviriy san'at tili bilan tomoshabinga yetkazdi. Uning hajm jihatidan katta bo'lmagan, syujeti jihatidan sodda asarlari o'zining voqiylikni tilaklarni, butun borlig'i bilan aks ettirishi bilan kishi qalbiga quvonch baxsh etadi. Tabiatning rangdorligi? shakllarning rang-barangligi esa bu lavhalarga yanada go'zallik kiritadi. Shu boisdan hamtezda ko'pchilik diqqatiga sazovor bo'ldi. 1860 yilning rassomlari uning ishiga, ishlash uslubi va syujet tanlashiga taqdid qila boshladilar. Qator yoshlar esa uni o'zining ustozi deb bildilar- - va uning atrofiga yig'ildilar. Uning izlanishlarini davom ettirib jahon san'ati tarixida yangi oqim - impressionizm oqimiga asos soldilar. Impressionizm so'zining lug'aviy ma'nosi taasurot bo'lib, Rassomlar o'z asarlarida zamonaviy voqealarni turli ko'rinishda tasvirlash va eng muhimi shu voqe'likdan olgan birinchi taasurotlarini tasvirlashga harakat qildilar. Shu hoisdan ular naturaga alohida e'tibor bera boshladilar. Kenglik va havoni, nur va rang jozibasini holstda j'nlantirish masalasi ular uchun muhim masalalardan bo'lib k-°hdi. Impressionizm oqimining o'ziga xos tomoni shu KImning asoschilaridan biri Klod Monening "Pichan tarami", "Kuknori dalasi", Onore Renuarning "Madam Samari", "Yalang-och ayol", Edgar Deganing "Xavorang libosli rakkrsalar", "Balet sinfi", Kamil Pissaroning "Parij ko'chalar" kabi suratlarida yatskrl namoyon bo'ldi.

Savollar:

1. X1X-XX asr Evropadagi siyosiy ahvol san'at taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
2. Bu davrda san'atda qanday oqimlar mavjud e.di?
3. Impressionizm nima, uning sanday vakillarini bilasiz?
4. X1X-XX asrlar ijodiy izlanishlarining ahamiyati nimada?

MA'RUZA 2 SOAT

MAVZU: XX ASR BOSHLARIDA O'ZBEKISTON SAN'ATI.

REJA:

1. XX-asrdagi rivoj topgan O'zbekiston san'ati haqida ma'lumot.
2. Yo'nalish va oqimlar haqida tushuncha berish.

Adabiyotlar:

1. Oydinov N, Tasviriy san'at tarixidan lavhapar. Toshkent, O'qituvchi 1997 i. (53-60)

XX asr boshlarida O'rta Osiening Rossiya tomonidan bosib olinishi san'atda ham o'z ifodasini topdi. Buni dekorativ amaliy san'at asarlaridagi kompozitsiyalarda, ularning syujet va motiv- larida, real hayotning tasvirlanishida, voqe'likni ustalar tomoni- dan real tasvirlashga intilishlarida kurish mumkin. Bunday o'zgarishlar rus va o'zbek me'morchilik san'ati

an'analarining bir-biriga yaqinlashishi va qo'shilishi natijasida paydo bo'lgan yangi uslublarda ham namoyon bo'la boshladi. Realistik dastgoh san'ati maydonga keldi. Buni birinchi bo'lib, XIX asrning 40-yillaridan boshlab O'rta Osiyoga kela boshlagan rus badiiy maktabining talabalari boshlab berdilar. Bu borada rus rassomlari A.Karazin, I.Kazakov, S.P.Yudin, R.Zommyer, 1886 yilgi kurgazmada toshkentlik Tuxta-Sodits Xujaevning alebstrdan yasagan ot va kiyik haykalchalarining kuyilishi, 1915 yil bosmadan S.Siddiqiyning "Kuro'gli" epik poemasiga ishlangan grafik illyustratsiyalarining yo'zaga kelishi davr takrzosi s,di. O'zbekistonda san'atni targib etish, kurgazmalar uyushtirish, mo'zeglarni milliyashtirish kabi ishlar amalga oshirildi. 1918-20 yillarda Toshkent, Samaqand shaharlarida badiiy maktablar ochildi. Ularga ko'plab mahalliy yoshlar jalb etildi. Bunda rus va boshqa milliy rassomlar faol ishtirok etdi. Shu bilan birga o'zbek xalq,san'atini urganish orqali rassomlar haqiqiy milliy san'at namunasini yaratishga, o'z asarlarida davrning muhim voqyaalarini aks ettirishga harakat qildilar. Shunday rassomlardan biri O.QTatevosyan bo'ldi. Korovinning shogirdi bilan bu rassom 1915 yil birinchi bor O'zbekistoiiggch keldi. Uning syerjilo tabiati, boy me'morchilik yodgorliklari yosh rassomni o'ziga maxliyo etdi. O'zbekistonda o'z ijodiy izlanishlari uchun katta imkoniyatlar borligini xis qilgan rassom uqishni bitirgach, butunlay O'zbekistonga kuchib keldi va o'zining syermahsul ijodini boshladi, yosh rassomlarga mo'rabbilylik qildi. Uning ilk ijodidagi asarlar asosan Samaqandga bagishlangan. Gavjum ko'chalar, noz-ne'matga boy bozorlar, choyxonalar rassomning ko'pgina asarlarining mazmunini tashkil etdi. Xalq, milliy san'at namunalarini o'rgandi. Asarlarida O'zbekistonda bo'layotgan o'zgarishlarni, odamlarning mehnatga bo'lgan munosabati badiiy ifodasini topa boshladi. O'sha yillari O'zbekistonda bir qator iste'dodli rassomlar yashab ijod qilganlar. Bo'lar ichida Fargonada tugilib usgan Aleksandr Volkovning asarlari juda rang -barang va falsafiy mazmunga boy. Voronejdan kelgan va butun umr Toshkentda yashab ijod qilgan Usto Mumin (Nikolaev) bir sator ajoyib nafis, liriq shoirona asarlar yaratdi. Davr kayfiyati, kishilarning hayotga bo'lgan yuksak munosabati uning asarlarida o'zining haqiqiy poetik ifodasini topdi. Uning shunday asarlari ichida "Baxor", "Bedanaboz", "Do'stlik», «Muhabbat", "Kuyov", "Choyxonachi" kabilardir.

O'zbekistonda samarali mehnat qilgan rus rassomlaridan biri Pavel Petrovich Benkov edi. U o'zbek san'atining rivojlani- shiga, milliy kadrlar yetishib Chiqishiga katta hissa qo'shdi. U Buxoro, Xiva, Samaqand haqida juda ko'p polotnolar ishlagan. Bo'lar asosan yarim manzara va yarim maishiy janrda bo'lib, ularda rassom xalq turmushini kdtsimgi nodir me'morchilik a ustalik bilan tasvirleydi. Ajoyib ayollar obrazini ham yaratadi. "Dugonalar", "Dutorchi kiz" deb nomlangan asarlar dustlik mavzusida yaratgan yirik asarlaridir, 20-30-yillardan boshlab milliy rassomlar kurima boshlandi. Ular o'zlarining dastlabki asarlari bilam respublika badiiy kurgazmalarida ishtirok etib, badiiy hayotni yanada jonlantirdilar. Bu yillarga kelib san'at mavzusi kengaydi. Dustliq tinchliq mehnat go'zalligini kuy- lovchi asarlar yaratildi. Iste'dodli yosh rassom Baxrom Hamdamiyning "Ish tugadi" deb nomlangan kartinasi shu davrda kishilar ongida sodir bo'lgan o'zgarishlar o'z ifodasini topdi. Shu bilan birga Lutfulla Abdullaevning "Yosh shoir uyidagi uchrashuv" deb nomlangan asar yoshlar orasida san'at va ma'rifatga intiluvchi yoshlarning fazilatlarini ochib berishga bagishlangan. Bu yosh rassomlar O'zbekiston san'atining tarakdiyotiga salmoqli hissa qo'shdilar.

Ikkinchi jahon urushi yillari o'zbek rassomlari uchun katta sinov bo'ldi.Ular g'oyaviy jihatdan chiniqdilar. Ular front g'ala- basi uchun rag'batlantira oladigan asarlar yaratishga harakat qildilar. Urush yillarida O'zbekistonga evakuatsiya qilgan Moskva, Leningrad, Kiev, Harkogz badiiy institutlari, ular bilan birga kelgan etuk san'atkorlar - D.Moor, V.Favorskiy va

bosh- qalar respublika badiiy hayogini jonlantirishga kumaklashdilar. Urush tugagach, tinchlik yillari o'zbek san'ati ham o'z rivoj -lanishida yangi bosqichga qadam qo'ydi. Inson go'zalligi, tabiat o'lug'vorligi rassomlarimiz polotnosida o'z ifodasini topa boshladi. Bu urushdan keyingi yillarda yaratilgan A.Abdullaevning A.Xidoyatov portreti, T.Oybek L.Abdullaevning "Qaxramonni kutib olish", U.Tansiqboevning "Qayroqqum GESida tong", R.Axmedovning "Onalik o'ylari". R.Timurovning "Samarqand", Yu.Elizarovning "O'zbekiston san'atkorlar guruxi portreti", N.Karaxonning "Oltin ko'z". V.Fadeevning "Soqchi ayol", M.Saidovning "Xirmonda", Ch.Ahmarovning devoriy rasmlari va boshqalar o'zbek san'ati-tarixida o'zlarining munosib o'rmini egallaydi Respublikamiz rassomlari bu davrdan boshlab, barcha ko'rgazmalarda faol ishtirok etib, san'atimi; ta'sirchanligini ortib borayotganini namoyish ettilar Bizning rassomlar ko'plab ko'rgazmalarda qatnashdilar. 60-70 yildan boshlab, o'zbek san'ati yangi pog'onaga qadam qo'ydi. Bu davrda faqat keksa rassomlar ijodidagina emas, balki yoshlar ijodida ham yangi ifoda vosi- talarini izlash, asarlarini talqin etishda uning emotsional tomoniga etibor berish ko'chayganligi yaqqol ko'zga tashlandi. Buni h.Boboev va R.Chorievlarning kartinalarida, T.Muhammedovning karikaturalarida, F.Grishchenkohning, H.Xusniddinxujaevning haykallarida ko'rish mumkii. O'zbek san'ati zafarli yo'lni bosib o'tdi.

Savollar:

1. XX asr boshlarida o'zbek san'atida qanday o'zgarishlar sodir bo'ldi?
2. O'zbek san'atida realistik dastgoh san'atining rivojlanishida an'ana va o'ziga xoslik nimada?
3. O'zbek san'ati taraqqiyotining asosiy bosqichlarini ayting.
4. XX asrlarda O'zbekistonda kanday rassomlar yashab ijod qilib kelganlar?
5. B.Hamdamiyning "Ish tugadi" asari qaysi davr haqida kuylaydi?..
6. P.Benkovning ijodi tug'risida nimalar bilasiz?

MA'RUZA 4 SOAT

MAVZU: MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON SAN'ATI.

REJA:

1. Mustaqil O'zbekistonimizda san'atning rivojlanishi.
2. Taniqli xalq rassomlari va amaliy san'at ustalari hayoti va ijodi haqida tushuncha berish.

Adabiyotlar:

1. Oydinov N. Tasiriy san'at tarixidan lavhalar. Toshkent «O'qituvchi» 1997. (60-89)

MAVZUNING MATNI

O'zbekiston tasviriy dastgoh san'ati juda qisqa vaqtda rivojlanmb, katta yutuqilarga erishdi. O'zbekiston sam'ati zafarli yo'lni bosib o'tdi. Respublikamiz rassomlari ko'pgina ko'rgazmalarda faol ishtirok etib, san'atimiz ta'sirchanligining ortib borayotganini namoyish etdilar. Bizning rassomlarimiz ko'pgina janrlarda ijod qilib kelmokdalar, manzara, natyurmort, portret va boshqa. Natyurmortda bozorlarimizning tulib toshgan noz-ne'matlarini, manzara janrida esa, ulkamizning go'zalligini va bepoyonligini, oddiy tabiat kurinishidagi go'zallikni tulakrnl ifodalashga harakat kilmoklar. Shu bilan birga kdtsimdan qolgan butun dunyoga tanikli ajibme'morchilikning nodir yodgorliklarini o'z asarlarida ko'rsatdilar. Portret janrida esa Vatanimizning ilg'or kishilarini, mexnatkash xalq,ni, shoir, rassom, musikdchilarni tasvirladilar. Bizning O'zbekiston Vatanimiz ajoyib iste'dodli rassom va haykaltaroshlarni etkazib berdi. Bo'lar ichida Iskandar Ikromov, Chingiz Axmarov, Malik Nabiev, Mannoy

Saidov, Damir Ro`ziboev, Ilxrm Jabborov, Javlon Umarbekov, Baxodir Jalolov, Alishyer Mirzaev, Akmal Ikromjonov, Ne'mat Xakimov, Osimxon Vosixonov, Temur Sa'dullaev, Rofur Abduraxmonovlar aloxida mavkega ega. O`zbekiston xalq rassomi Alishyer Mirzaev rangtasvir ustasi xalqimiz an'alariga, boy va syermazmun o'tmish tasviriy san'at myerosiga xurmat bilan qaraydi. Rassom o`z xalqyaga xos psixologik kechinmalarni chuqur taxlil kila oladi. Rassom ona-tabiati bagrida o`zbekona an'alarini, to'ylarni, begubor o`zbek bolalarini, lobar kizlarni, mushtipar onalar kabi obrazlarni aks ettira olishga muvaffaq bo'ldi. Jumladan, "Toshkent - tinchlik va do'stlik shaxri" triptixi, "Bola xonada", "Intizorlik", "Yosh oila haqida qo'sh i q" kabi o'nlab asarlar moybo'yoqda yaratilgan. Umuman rassom tabiat va jamiyatda bo'layotgan o'zgarishlarni e'tiborsiz qoldirmaydi. Rassom rangtasvirlarga shunday jon bag'ishlaydiki, undagi go'zallik sirlari odamlarni ezgulikka etaklaydi. Rassom asarlari bugungi kunda xalqimiz xurmatini qozonish bilan birga, ko'pgina xorijiy davlatlarda hamma'lum va mashxurdir,

Bahodir Jalolov ham O`zbekiston xalq rassomi bo'lib, zamonaviy rangtasvir san'ati rivojiga katta hissa qo'shib kelayotgan iste'dodli rassomlardan biridir. B.Jalolov tasviriy san'at borasidagi tahsilni davom egtirib, keyinchalik Ch.Ahmarov, R.Choriev, E.P.Melnikov, B.D.Korolyovlardan tasviriy san'at sirlarini o'rgandi. Shu sababli ham u yaratgan portretlarda yuksak maxorat aniq ko'zga tashlanib turadi. Uning ijodidagi tuyg'ular uyg'unligi tomoshabinni o'ziga maxliyo etib quyadi. U portret san'atida ; ko'p yutuqlarga erishdi. Uning tulaqonli asarlarida o`zbek xzlkining sevimli farzandlari siymosi o`z ifodasini topgan. U bir katta syeriya portretlarni yaratadi, bo'lar ichida akademyklar, rassom va boshqa taniqli odamlar obrazlari bor. B.Jalolov ijodida olam sirlari o'zgacha talqin etiladi. Bunga, "Gul va Rayxon afsonasi", "Nido", "Baxt qushi", "Abadiy va navqiron Hindiston", "XXI asr Madonnasi" kabi ko'plab asarlarini misol qilib keltirish mumkin.

Mustaqil O`zbekiston tarixiga bag'ishlangan O`zbekiston xalqlari tarixiy muzeyi devoriga ishlangan monumental ko'ri- nishdagi surat jiddiy va mazmunli tarixiy dalillar orqali salobatli tasvirlanishi bilan har qanday tomoshabin e'tiborini o'ziga jalb qila oladi. Polotnoni ko'zatgan tomoshabin boy tarix saxifalariga ega bo'lgan o`zbek xalqining buyuk va qudratli ekanligiga yana bir bor ishonch hosil qiladi. B.Jalolov ijodi shu jixati bilan qadrlidir.

Haykaltaroshlik san'atining ulkamiz xududidagi zamonaviy jihatlarini ijodkor Damir Ro`ziboev faoliyatida yaqqol ko'rish mumkin. Dastlab rangtasvir va grafika san'ati bilan shug'ullangan D. Ro`ziboev haykaltaroshlik olamiga asoan 60 yillarda kirib keldi. San'atkor ijodida shakl va hajmlarning o'ziga xosligini harakatlarni tabiiylik bilan tasvirlanishi, u tanlagan mavzularning rang-barang va keng qamrov- ligidan ham yaqqol sezish mumkin. Uning bir qancha haykal- larida xalqimizning madaniy hayoti va ziyolilar qiyofasini aks ettirgan asarlariga duch kelamiz. Shu bilan birga u portret janrida ham ijod qiladi. San'atshunos olim R.Toqdash obrazi, rassom V.Savitskiy va Saiyda portretlarida zamondoshlarimiz obrazlari tulaqonli o`z ifodasini topgan. D.Ro`ziboev haykaltaroshlik san'atida katta bir maktabni o'tab kelayotir. Uning izlanishlari rang-barang uslublarga boy. Buni biz san'atkor ijodida rangli haykaltaroshlik san'atining yo`zaga kelganligi orqali guvoxi bo'lishimiz mumkin. Ro`ziboev haykallaridagi shakl va hajmlarga bo'yoq berish bilan ularning sehirli olamini yanada mo'jizali qila oladi. San'atkor bu bilan qoniqmasdan haykalda aks ettirilayotgan voqeani rangin sirlarini matolarda yanada to'ldiradi. Yana bir muhim tomoni D.Ro`ziboevning izlanishlari kelajak muammolarini talqin qil- ishga qaratilgan. San'atkor ko'tarinki ruh bilan musiqa, rang- tasvir asarlarini o'rganib, o`z haykallarida mujassamlashga intiladi. Hykaltaroshning ajoyib fazilatlaridan yana biri uning asarlarida hissiy mazmundorlik boyib borayotganligidadir. Ana

shunday mazmundorlik orqali u inson ma'naviyatini tobora tularoq qamrab ifodalashga harakat qiladi. O'zbekiston tasviriyy san'ati tarixi - jahon tasviriyy san'ati tarixining ajralmas qismidir. O'zbekiston san'ati boy myerosga ega. Xozirgi za- monda esa bizning rassomlarimiz va haykaltaroshlar butun dunyoga taniqli bo'lib qolgan. Dekorativ-amaliy san'atimiz esa qadim zamonlardan odamlarni zavqlantirib kelgan. Ustalarimiz ijodi nafakatgina mustaqil O'zbekistonda, balki boshqa mam- lakatlarda ham o'z obru-e'tiboriga ega.

Tayanch tushunchalar:

Arka (toqi ravoq)(latinch "arkus" yoy, egma) – bino devorlaridagi eshik va deraza o'rinlarining yuqori qismiga yoysimon qurilma.

Avtoportret – Portret janrining ko'rinishlaridan biri bo'lib, rassomning o'z ko'rinishini o'zi ishlagan rasm.

Savollar:

1. Zamonaviy O'zbekistan sen'ati to'g'risida nimalar aytib bera olasiz?
2. Zamonaviy O'zbekiston rassomlari ijodida qanday mavzular yetakchi o'rinni egallaydi?
3. A.Mirzaev hayoti va ijodi haqida nimalarni bilasiz?

